

Poezia creștină siriacă în Antichitatea târzie. O scurtă introducere în elementele ei definitorii

Andrei MACAR *

Abstract: *Syriac Christian Poetry in Late Antiquity. A brief introduction.* The article begins with a chapter on the origin of Syriac poetry, where I point out that it originated in heterodox environments related to Bardesanes in the northern Mesopotamian city of Edessa. Thereafter I refer to the time of Ephrem the Syrian and the poetic movement he generated by trying to combat heresies. I describe the two forms of his metrical poetry, i.e. *memrā* and *madrāšā*, while also referring to the genre called *soghīthā*, which is in fact a special type of *madrāšā*. Afterwards I deal with three other smaller Syriac poetic forms and I briefly introduce the most important Syriac poets from Late Antiquity as well as some special features of their poetry.

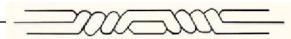
Keywords: *Syriac poetry, Bardesanes, memrā, madrāšā, soghīthā, Ephrem the Syriac, Jacob of Serugh, Narsai.*

1. Preliminarii

Moștenind din lumea iudaică practica adorării lui Dumnezeu prin psalmi și cântări, creștinii au integrat în cultul liturgic creații poetice încă de la începuturile Bisericii. Exemple grăitoare în acest sens sunt cuvintele Apostolului Pavel din Epistola către Coloseni 3:16¹, dar și mărturia proconsulului roman

* Doctorand la Facultatea de Teologie a Universității Geor-August din Göttingen, Germania.

¹ „Cuvântul lui Hristos să locuiască întru voi cu bogăție. Învățați-vă și povățuiți-vă între voi cu toată înțelepciunea. Cântați în inimile voastre lui Dumnezeu, mulțumindu-I în psalmi, în laude și în cântări duhovnicești” – Coloseni 3:16.

Plinius cel Tânăr², de la începutul secolului al II-lea. Este bine cunoscut faptul că cele mai vechi cântări religioase ale primilor creștini erau psalmii și unele texte cu caracter poetic extrase din Vechiul și Noul Testament³. Totuși, așa cum aflăm din Coloseni 3:16, creștinii întrebunțau la adunările lor religioase, alături de aceste imne, și alte „cântări duhovnicești”, adică compoziții poetice originale cu caracter spiritual⁴, fapt confirmat și de apologetul latin Tertulian († cca 220)⁵. Nu avea să treacă mult timp până când aveau să apară chiar și colecții întregi de imne creștine originale. Cel mai grăitor exemplu îl constituie opera anonimă *Odele lui Solomon*, apărută nu mai târziu de anul 125, care folosește tehnica poetică a psalmilor. Această colecție reprezintă cea mai veche carte de imne creștine despre care avem cunoștință⁶.

² „Ei [creștinii, subl. ns.] au susținut că vinovăția și greșeala lor se referă întru totul la faptul că erau obișnuiți să se adune într-o zi stabilită ca să-I cânte un imn în mod antifonic lui Hristos, ca Dumnezeu...” – PLINY THE YOUNGER, *Complete Letters*, X, 96, translated with an introduction and notes by P.G. Walsh, Oxford, Oxford University Press, 2006, p. 278-279.

³ Cf. Ene BRANIȘTE, *Liturgică generală*, ediția a III-a, Galați, Edit. Episcopiei Dunării de Jos, 2002, p. 315-319.

⁴ Cf. Petre VINTILESCU, *Despre poezia immografică din cărțile de ritual și cântarea bisericească*, Cluj Napoca, Edit. Renașterea, 2005, p. 9.

⁵ „După spălarea mâinilor cu apă și aprinderea lumânărilor, fiecare este îndemnat să înalțe cântări lui Dumnezeu după puteri, din cărțile sfinte, sau din propria sa minte”. Vezi: TERTULIAN, *Apologeticul*, XXXIX:18, trad. Eliodor Constantinescu, revăzută de David Popescu, în PSB vol. 3, București, Edit. Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, 1981, p. 94.

⁶ Deși majoritatea *Odelor lui Solomon* s-au păstrat în limba siriacă, ele nu pot fi încadrate ca aparținând poeziei creștine siriace întrucât provin dintr-un mediu teologico-cultural diferit (de exemplu forma lor poetică nu corespunde deloc cu cea a poeziei siriace). *Odele* au fost redactate cel mai probabil de un autor evreu care îl recunoscutese pe Iisus ca Mesia. Cercetările cele mai noi au arătat că acesta era originar din Palestina sau din nord-vestul Siriei, el redactând imnele fie într-o formă timpurie a limbii siro-aramaice, fie chiar în limba greacă. Din punct de vedere formal, aceste imne se aseamănă cu Psalmii lui David, iar conținutul lor oglindește atât idei iudaice și creștine, cât și unele elemente proto-gnostice. În plus, autorul lasă să se întrevadă familiaritatea sa cu cercurile eseniene prin similitudinile de limbaj dintre ode și *Regula comunității* de la Qumran. *Odele lui Solomon* cunoscute astăzi provin din trei

Un pas înainte spre dezvoltarea unei poezii creștine variate ca formă de expresie l-a constituit recursul autorilor la tehnicile imnodice ale lumii elenistice. Astfel, plecând de la modelul imnelor păgâne în proză, apar, încă din secolul al II-lea, omilii poetice⁷. Unul dintre primele exemple îl reprezintă celebrul text *Despre Paști* al episcopului Meliton de Sardes († cca 180), care încă mai păstra, totuși, destule urme ale tehnicilor poetice semitice⁸. Multe dintre imnele creștine compuse până în prima jumătate a secolului al IV-lea nu s-au păstrat⁹, dar simbioza realizată între poezia și proza din lumile semitică și greacă, precum și nevoia concretă a Bisericii de a combate diferite grupări eretice care întrebunțau imnele pe scară largă aveau să determine, de pe la mijlocul secolului al IV-lea, un aflux de texte poetice în spațiul orthodox¹⁰. În Răsăritul creștin, această dezvoltare nu a fost apanajul exclusiv al comunității vorbitoare de limbă greacă, ci s-a manifestat viguros și în sânul comunității vorbitoare a limbii siriace¹¹ din zona nordică a

surse: 40 dintr-un manuscris în limba siriacă, 5 dintr-un manuscris în coptă și una dintr-un manuscris grecesc (un vers din oda nr. 19, indisponibilă în întregime, este cunoscut printr-o citare în limba latină la scriitorul Lactanțiu). Pentru o introducere și o traducere în engleză a odelor, vezi: James H. CHARLESWORTH (ed.), *The Earliest Christian Hymnbook. The Odes of Solomon*, Cambridge, James Clarke & Co, 2009 (informațiile introductive le-am preluat de la p. XIII-XXIII).

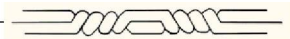
⁷ Dimitri CONOMOS, „Hymnography”, in John A. MCGUCKIN (ed.), *The Encyclopedia of Eastern Orthodox Christianity*, vol. I: A-M, Oxford, Wiley-Blackwell, 2011, p. 321.

⁸ John A. MCGUCKIN, „Poetry and Hymnography (2): The Greek World”, in Susan ASHBROOK-HARVEY/David G. HUNTER (eds.), *The Oxford Handbook of Early Christian Studies*, Oxford, Oxford University Press, 2008, p. 645.

⁹ Câteva scurte cântări creștine vechi, folosite anterior secolului al IV-lea, care s-au păstrat, ar fi formulele doxologice, cântarea *Lumină lină*, precum și aclamația cunoscută în tradiția siriacă sub numele *lākhū mārā* (*Ție Doamne*). Vezi: Ene BRANIȘTE, *Liturgică generală*, p. 319; François CASSINGENA-TRÉVEDY, „L'Hymnographie syriaque”, în François CASSINGENA-TRÉVEDY/Izabela JURASZ (eds.), *Les liturgies syriaques*, (Études Syriaques 3), Paris, Geuthner, 2006, p. 185.

¹⁰ Dimitri CONOMOS, „Hymnography”, p. 321-322.

¹¹ Limba siriacă este o formă a limbii aramaice târzii, provenind din zona orașului Edessa (astăzi Urfā, în sud-estul Turciei) din nordul Mesopotamiei, fiind

Mesopotamiei, la granița de est a Imperiului Roman. Creștinii de aici au început să folosească atât de mult poezia în viața Bisericii, încât nu este greșit să afirmăm că aceasta a devenit pentru tradiția lor teologică caracteristica principală¹², ajungând să joace un rol foarte important în întreaga istorie a literaturii siriace.

Datorită caracteristicilor ei unice și a feluritelor forme de expresie, poezia siriacă a atras atenția cercetătorilor și a început să fie tot mai studiată și tradusă începând cu secolul al XX-lea. În ultimii ani, întâlnim din ce în ce mai des referiri la ea și în spațiul teologic românesc, fie că vorbim de contribuții proprii ale autorilor români¹³, fie de traduceri în limba română ale unor articole și

atestată din secolul I d. Hr. Aproape toată literatura disponibilă în limba siriacă clasică provine de la comunitățile creștine care s-au dezvoltat de acolo începând cu secolul al II-lea. „Epoca de aur” a limbii și literaturii siriace este perioada secolelor IV-VII. După aceea, ea a început să fie înlocuită de creștinii tradiției siriace cu limba arabă, cunoscând, totuși, în secolele XI-XIII o perioadă de renaștere (așa numita „renaștere siriacă”). Siriaca clasică încă este folosită astăzi ca limbă liturgică, dar există și încercări ale unor intelectuali și savanți de a reinvia forma clasică ca limbă vorbită (așa numita „siriacă kthobonoyo”). Ca limbi vorbite având la bază siriaca clasică, există mai multe dialecte, între care cele mai cunoscute sunt *turoyo* (în provincia Mardin din sud-estul Turciei) și *sureth* (în nordul Irakului, în special în zona Mosul). Vezi: Aaron M. BUTTS, „Syriac Language”, în Sebastian BROCK et alii (eds), *Gorgias Encyclopedic Dictionary of the Syriac Heritage*, Piscataway, Gorgias Press, 2011, p. 390-391. Articol disponibil online la adresa <https://gedsh.bethmardutho.org/entry/Syriac-Language> (accesat la 28.02.2021).

¹² Sebastian Brock, reputatul cercetător al creștinismului siriac de la Universitatea din Oxford, preciza că „...există un număr important de trăsături care deosebesc tradiția siriacă locală de alte tradiții [creștine, subl. ns.]. Probabil că cea mai importantă trăsătură distinctivă este folosirea amplă a poeziei, atât ca vehicul pentru teologie, cât și pentru învățământul catehetic” – Sebastian Brock, „Școlile teologice de la Antiohia, Edesa și Nisibis”, trad. Andrei Macar, în *Teologie și viață*, 1-4/2016, p. 160-161.

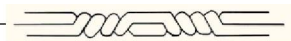
¹³ Menționăm aici doar contribuțiile care au dedicat măcar un capitol poeziei siriace. A se vedea următoarele capitole: *Literatura siriană immografică* (p. 270-271), în Ioniță APOSTOLACHE, „Privire retrospectivă asupra aspectelor hristologice din teologia siriană” în *Mitropolia Olteniei*, 1-4/2012, p. 252-272; *Immografia, o caracteristică a teologiei siriene* (p. 185-187) și *Dimensiunea hristologico-mistică a immografiei siriene* (p. 187-190), în IDEM, „Teologia siriană de la formare la afirmare”, în *Studia Universitatis Babeș-Bolyai*.

volume științifice¹⁴, sau chiar de traducerea unor exemple de poezie siriacă¹⁵. Recent, chiar și intelectuali de marcă din România s-au

Theologia Orthodoxa, 1/2014, p. 179-190; *Expresia poetică a teologiei syriene* (p. 139-140), în Ovidiu PANAIȚE, „Note introductive pentru o contextualizare istorică și culturală a creștinismului siriac (II)”, în *Altarul Reîntregirii*, 2/2014, p. 125-144; *Mistica legăturii nuptiale în inmografia siriacă* (p. 119-122) și *Cântarea Cântărilor, sursă de inspirație în inmografia siriacă* (p. 122-124), în Ioniță APOSTOLACHE, *Intunericul luminos. Confluente și idei mistice la Părinții Orientali. Scrisorile lui Ioan Sabba, misticul sirian din Muntele Dalayatha*, Craiova, Edit. Mitropolia Olteniei, 2019, 326 p.

¹⁴ A se vedea următoarele capitole din studii sau volume traduse în românește: *Forma poetică* (p. 42-44) și *Poetul ca teolog* (p. 48-50), în Sebastian BROCK, *Efrem Sirul. I: Ochiul luminos. Viziunea spirituală a lumii la Sfântul Efrem Sirul. II: Imnele despre Paradis*, trad. Mircea Ielciu și Ioan I. Ică jr., Sibiu, Edit. Deisis, 1998, 287 p.; *Discursurile în versuri (mimre) și imnele (madrashe)* (p. 265-268), în André de HALLEUX, „Privire critică asupra operei efremiene”, anexă în Sebastian BROCK, *Efrem Sirul. I: Ochiul luminos...*, p. 261-274; *Temele poeziei siriace* (p. 53-56) și *Categorii de poezi siriene* (p. 57-60), în Ignatius Aphram I BARSOU, *Mărgăritare risipite. O istorie a literaturii și științelor siriace*, trad. Ovidiu Tâmaș, cuvânt înainte de Terezia Filip, Baia Mare, Edit. Proema, 2016, 632 p.

¹⁵ Cele mai cunoscute creații poetice siriace disponibile în limba română sunt cele ale Sfântului Efrem Sirul. Ele au fost traduse din limbi moderne (engleză, franceză, germană), iar nu din originalul siriac, având la bază, totuși, cele mai apreciate traduceri contemporane realizate pe baza originalului. A se vedea următoarele imne: *imnele raiului*, în Sebastian BROCK, *Efrem Sirul. I: Ochiul luminos...*, p. 195-260, sau în Sfântul Efrem Sirianul, *Imnele raiului*, trad. Ioan I. Ică jr., Sibiu, Edit. Deisis, 2010, 152 p.; *imnele Nașterii și Arătării Domnului*, în IDEM, *Imnele Nașterii și Arătării Domnului*, trad. Ioan I. Ică jr., ediția a II-a, Sibiu, Edit. Deisis, 2010, 221 p.; *imne despre Postul Mare și Sfintele Paști*, în IDEM, *Imnele Păresimilor, Azimelor, Răstignirii și Învierii*, trad. Ioan I. Ică jr., Sibiu, Edit. Deisis, 2010, 253 p.; *imnele perlei I-V*, în „Sfântul Efrem Sirul. Imnele Perlei (I și II)”, trad. Ioniță Apostolache, în *Teologie și viață*, 1-4/2012, p. 224-236, și în „Sfântul Efrem Sirul. Imnele Perlei (III-V)”, cuvânt introductiv și trad. Ioniță Apostolache, în *Teologie și viață*, 5-8/2013, p. 186-212. În afară de imnele efremiene, mai avem în traducere românească și alte compoziții poetice siriace, majoritatea anonime, traduse, de asemenea, după edițiile moderne. A se vedea: *Tânguirea Mariei, nepoata lui Avraam din Qidun* (scrisă sub forma unui acrostih în ordine alfabetică), în *Sfintele femei ale orientului sirian*, texte prezentate și traduse din limba siriacă de Sebastian P. Brock și Susan Ashbrook-Harvey, trad. Gheorghe Fedorovici, București, Edit. Sophia, 2005, p. 71-76; *Heruvimul și tâlharul*

arătat conștienți de faptul că tradiția creștină siriacă a produs „capodopere de poezie liturgică”¹⁶. Prin urmare, merită din plin să zăbovim asupra problematicii poeziei creștine siriace, într-un efort de sincronizare la dezbaterile cercetătorilor occidentali asupra ei, urmărind să-i prezentăm succint originea, reprezentanții de marcă și formele în care a fost exprimată, precum și caracteristicile principale.

2. Originea poeziei creștine siriace și primele opere poetice

Spațiul geografic și cultural în care a apărut poezia siriacă este localizat în nordul Mesopotamiei, mai precis în orașele Edessa¹⁷ și Nisibis¹⁸ cu teritoriile din împrejurul lor. Fiind situate pe *Drumul mătășii*, Edessa și Nisibis erau, în primele secole creștine, punctele principale de atracție din nordul Mesopotamiei și locul de întâlnire dintre mari culturi, civilizații și religii ale lumii antice. Substratului aramaic autohton din cele două orașe i s-au adăugat, de-a lungul timpului, influențe parto-iraniene (zoroastriene), arabe

(poem dialogic), în Sfântul Efreem Sirianul, *Imnele raiului*, p. 127-134; *Imne dedicate Maicii Domnului*, în *Mireasa luminii. Imne din Bisericile Siriene despre Maica Domnului*, trad. Ioniță Apostolache și Hermina Maria Apostolache după versiunea în limba engleză a prof. Sebastian Brock, Craiova, Edit. Mitropolia Olteniei, 2019, 242 p. (volumul cuprinde imne liturgice, poeme dialogice și omilii în versuri); *imn anonim de Bobotează*, în Ioniță Apostolache, *Întinericul luminos. Confluente...*, p. 127-137.

¹⁶ Vezi: Teodor BACONȘCHI, „Ucenicia lui Evagrie”, în *Dilema veche*, nr. 879, 11-17 februarie 2021, disponibil la adresa <https://dilemaveche.ro/sectiune/din-polul-plus/articol/ucenicia-lui-evagrie> (accesat la 14.02.2021).

¹⁷ Astăzi orașul Urfa, în sud-estul Turciei. Pentru o prezentare introductivă a specificului cultural din Edessa, vezi capitolul *Edessa – istorie, cultură, religie* (p. 131-140), în Andrei MACAR, „Structuri de învățământ religios în Edessa. Școala perșilor”, în *Studii Teologice*, 1/2015, p. 129-158.

¹⁸ Astăzi orașul Nusaybin, în sud-estul Turciei, pe granița cu Siria. Pentru o scurtă prezentare, vezi: Hidemi TAKAHASHI, „Nisibis, Nşibin, Nusaybin”, în Sebastian BROCK et alii (eds), *Gorgias Encyclopedic Dictionary...*, p. 310-311. Articol disponibil online la adresa <https://gedsh.bethmardutho.org/entry/Nisibis> (accesat la 28.02.2021).

și, mai ales, elenistice și iudaice¹⁹. Comunitatea iudaică din regiune avea o prezență multiseclară și era foarte influentă cultural prin academiile teologice de care dispunea²⁰. Limbile principale vorbite aici erau greaca și acel dialect al aramaicii din care avea să se cristalizeze limba siriacă (numită, de aceea, *șisiro-aramaică*), o parte semnificativă a locuitorilor fiind bilingvă (în special la Edessa). Peisajul creștin al regiunii, în primele patru secole, nu era unul omogen. La Edessa și Nisibis coexistau, alături de creștinismul autentic, mai multe grupări de inspirație creștină, deloc lipsite de influență, care aveau ca figuri centrale nume precum Marcion, Bardesanes sau Mani²¹.

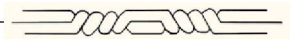
Trebuie spus faptul că sursele disponibile până acum ne arată că poezia siriacă a apărut pentru prima dată tocmai în rândul acestor grupări eretice. Cele două mărturii disponibile în acest sens sunt *Istoria bisericească* a lui Sozomen († cca 450)²² și un

¹⁹ Pentru detalii, vezi: Judah B. SEGAL, *Edessa: „The Blessed City”*, Oxford, Clarendon Press, 1970, 308 p.; Ute POSSEKEL, *Evidence of Greek Philosophical Concepts in the Writings of Ephrem the Syrian*, (Corpus Scriptorum Christianorum Orientalium 580, Subsidia, 102), Leuven, Peeters, 1999, 265 p. (capitolul *Nisibis, Edessa, and the Hellenization of Mesopotamia*, p. 13-32); Paul S. RUSSELL, „Nisibis as the background to the life of Ephrem the Syrian”, în: *Hugoye: Journal of Syriac Studies*, 2/2005, p. 179-235; Rocco PALERMO, „Nisibis, capital of the province of Mesopotamia: some historical and archaeological perspectives”, în *Journal of Roman Archaeology*, 27/2014, p. 456-471.

²⁰ Despe prezența iudaică în nordul Mesopotamiei, vezi: Han J.W. DRIVERS, „Jews and Christians at Edessa” în *Journal of Jewish Studies*, 1/1985, p. 88-102.

²¹ Cf. IDEM, *Cults and Beliefs at Edessa*, Leiden, Brill, 1980, p. 175-196.

²² Sozomen afirmă despre începuturile poeziei siriace următoarele: „eu nu sunt în necunoștință de faptul că au existat câțiva bărbați foarte învățați și în Osrhoene [regiunea a cărei capitală era Edessa, subl. ns.], precum Bardesanes, care a întemeiat erezia numită după numele lui, și Harmonius, fiul său. Se spune că acesta din urmă era foarte elevat în știința greacă și a fost primul care a adus sub jugul metrului și al modurilor muzicale limba lui maternă [adică siriaca, subl. ns.] și a dat corurilor compozițiile sale. Chiar și astăzi sirienii le cântă, adeseori, cântările, folosind, însă, melodiile, iar nu versurile lor. Pentru că Harmonius nu a fost lipsit întru totul de erezia tatălui său, nici de doctrinele filozofilor greci despre suflet, despre originea și descompunerea corpurilor și despre reîncarnare... Văzând Efrem că sirienii sunt seduși de frumusețea cuvintelor și a ritmului poeziilor lui Harmonius, iar prin aceasta se obișnuiau să gândească la fel ca el, s-a aplecat asupra înțelegerii metrului folosit de

îmn împotriva ereziilor al Sfântului Efrem Sirul (cca 306-373)²³. De aici aflăm că primii autori care au compus poezie siriacă au fost Bardesanes (152-222) și fiul său Harmonius, aceștia organizând chiar coruri care interpretau creațiile în cadrul adunărilor religioase. Efrem accentuează că Bardesanes a introdus metrul în tehnica poetică și a încercat să-l imite pe psalmistul David prin frumusețea poeziei și prin cele o sută cincizeci de imne pe care le-a compus²⁴. Sozomen ne mai arată că Efrem era conștient de atracția exercitată de aceste imne asupra creștinilor, fiind îngrijorat de faptul că aceștia ajungeau prin ele la învățături

Harmonius, deși nu cunoștea cultura greacă, reușind să compună pe muzica scrierilor lui Harmonius texte conforme cu dogmele Bisericii... De atunci, sirienii cântă melodiile lui Harmonius, dar folosind cuvintele lui Efrem” – SOZOMÈNE, *Histoire Ecclésiastique*, Livre III, 16, 5-7, (Sources Chrétiennes 418), traduction par † André Jean Festugière, revue par Bernard Grillet, Paris, Éditions du Cerf, 1996, p. 150-153. André de Halleux afirmă că atribuirea originii poeziei siriace lui Harmonius este legendară, acest fapt fiind sugerat chiar de numele lui, în timp ce Sebastian Brock consideră informația pe care ne-o livrează Sozomen despre știința greacă a lui Harmonius ca fiind „produsul șovinismului cultural grecesc”. Prin aceasta, Sozomen ar vrea să scoată în evidență că Harmonius a preluat de la greci tehnica poetică. Vezi: André de HALLEUX, „Privire critică asupra operei...”, p. 266; Sebastian BROCK, „Poetry and Hymnography (3): Syriac”, în Susan ASHBROOK-HARVEY/David G. HUNTER (eds.), *The Oxford Handbook of Early...*, p. 659.

²³ „El [Bardesanes, subl. ns.] a compus imne cărora le-a adăugat melodii; / El a compus cântări și a introdus metrul; / El a divizat frazele prin cadență și măsuri. / Și a oferit oamenilor sfinți otravă amară disimulată în dulceață. / Bolanvii nu au avut cum să aleagă un remediu folositor sănătății // El a vrut să-l imite pe David și să se împodobească cu frumusețea lui. / Năzuind la aceleași elogii, el a compus precum David / O sută cincizeci de cântece...” – ÉPHREM DE NISIBE, „Hymne LIII”, în *Hymnes contre les hérésies. Hymnes contre Julien*, tome II (Sources Chrétiennes 590), texte critique du CSCO – Edmund Beck, introduction, traduction, notes et index Dominique Cerbelaud, Paris, Les Éditions du Cerf, 2017, p. 320-321.

²⁴ Cu excepția unor versuri ale lui Bardesanes citate în unele imne efremiene și în scrieri ale autorului siro-oriental Theodor bar Koni, nu s-a păstrat nimic din creația lui poetică. Vezi: Rubens DUVAL, *La littérature syriaque*, Paris, Librairie Victor Lecoffre, 1900, p. 18; Han J.W. DRIJVERS, „Solomon as Teacher. Early Syriac Didactic Poetry”, în H.J.W. DRIJVERS et alii (eds.), *IV Symposium Syriacum 1984. Literary Genres in Syriac Literature (Groningen – Oosterhesselen 10-12 September)*, (Orientalia Christiana Analecta 229), Roma, 1987, p. 123.

teologice greșite. Prin urmare, el alege să imite melodiile și tehnica acestor compoziții, înlocuind textele cu unele orthodoxe²⁵. Relatarea lui Sozomen este confirmată, parțial, de Efrem însuși, care afirmă într-un imn că a încercat prin opera lui să facă concurență ereziilor și să le combată²⁶.

Aceste mărturii textuale ne arată, așa cum afirmă F. Cassingena-Trévedy, că ar fi „o iluzie să considerăm extraordinara înflorire imnografică din Mesopotamia secolului al IV-lea – «miracolul efremian» și continuarea sa – ca fiind un fel de generație spontană. În realitate, Efrem beneficiază, mai mult decât se consideră în general, de o tradiție literară și de reprezentări elaborate în medii eterodoxe, el moștenind un instrument deja perfecționat de predecesori fascinanți”²⁷. Acest instrument apăruse într-o cultură retorică și poetică în care elementele siro-aramaice, de origine semitică, s-au dezvoltat într-un mod aparte în ambianța nord mesopotamiană impregnată subtil de cultura elenistică. Totuși, nu este ușor să identificăm influențele elenistice din poezia siriacă, iar pentru această chestiune cercetătorii nu au găsit încă soluții definitive²⁸. Ele nu trebuie, însă, subestimate, pentru că își fac simțită prezența în modelele de gândire și în unele expresii folosite de poeți²⁹.

Pe de altă parte, elementele siro-aramaice locale sunt dominante și evidente în forma pe care a îmbrăcat-o poezia siriacă. Multe dintre ele înfățișează semnificative asemănări stilistice și

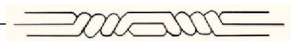
²⁵ La fel ca în Orient, ereziile au stimulat apariția poeziei orthodoxe liturgice și în Occident. Ambrozie de Milan și Augustin de Hipona au fost impulsionați să folosească poezie imnografică în combaterea arienilor și a donatiștilor care reușiseră să-i atragă pe mulți prin creațiile poetice pe care le întrebunțau. Cf. François CASSINGENA-TRÉVEDY, „L’Hymnographie syriaque”, p. 192.

²⁶ „Eu nu am tulburat liniștea turmei tale /Ci, atât cât mi-a fost posibil, / Am dat deoparte lupii din ea. / Și am construit după puterile mele / Împrejmuirea innelor, / Pentru oile staulului tău” - ÉPHREM DE NISIBE, „Hymne LVI”, în *Hymnes contre les hérésies*, p. 365.

²⁷ François CASSINGENA-TRÉVEDY, „L’Hymnographie syriaque”, p. 191.

²⁸ Despre influențele elenistice în opera lui Efrem Sirul și a poetului Narsai, vezi: Ute POSSEKEL, *Evidence of Greek Philosophical Concepts...*, 265 p.; Sebastian BROCK, „Greek Words in Ephrem and Narsai: A Comparative Sampling”, în *Aram* 11-12/1999-2000, p. 439-449.

²⁹ François CASSINGENA-TRÉVEDY, „L’Hymnographie syriaque”, p. 186-187.

tematice chiar cu poezia iudaică din perioada de început a creștinismului. Ele sunt determinate de înrudirea lingvistică și de schimburile culturale generoase dintre evrei și creștinii siriaci³⁰. Putem aminti, între acestea, câteva asemănări identificate de O. Münz-Manor într-un studiu comparativ al unor creații poetice siriace și iudaice: importanța acordată metrelui silabic, folosirea acrostihului, conținutul organizat în succesiuni de rânduri a câte patru versuri, dimensiunea narativă a textului, prezența dialogului între personajele menționate și dezvoltarea conținutului textului biblic-sursă în cadrul textului poetic³¹.

3. Formele poetice siriace și reprezentanții lor

Cel care a folosit magistral instrumentul poetic siriac al predecesorilor a fost Sfântul Efreem Sirul³². Născut la Nisibis în jurul anului 300, Efreem a activat în cea mai mare parte a vieții ca diacon-îmnograf în localitatea natală, fiind ucenic al Sfântului Iacob, episcopul Nisibisului (participant la primul Sinod Ecumenic de la Niceea). În anul 363, a fost nevoit să abandoneze orașul atunci când romanii l-au cedat Persiei sasanide, iar ultimii zece ani din viață i-a petrecut la Edessa. Creația sa poetică siriacă a avut un scop pastoral și teologic, urmărind să contribuie la statornicirea ortodoxiei în nordul Mesopotamiei. Ea este ancorată

³⁰ Vezi nota 20 și studiile: Han DRIJVERS, „Syrian Christianity and Judaism”, în Judith LIEU/John NORTH/Tessa RAJAK (eds.), *The Jews among Pagans and Christians in the Roman Empire*, Londra, Routledge, 1992, p. 124-146; Gerard ROUWHORST, „Jewish Liturgical Traditions in Early Syriac Christianity”, în *Vigiliae Christianae*, 1/1997, p. 72-93.

³¹ Ophir MÜN-Z-MANOR, „Hebrew and Syriac Liturgical Poetry. A Comparative Outlook”, în Aaron M. BUTTS/Simcha GROSS (eds.), *Jews and Syriac Christians. Intersections across the First Millennium*, (Texts and Studies in Ancient Judaism 180), Tübingen, Mohr Siebeck, 2020, p. 231-253. Analogii între poezia siriacă și cea iudaică mai menționează și R. Duval. Vezi: *La littérature syriaque*, p. 16-17.

³² Pentru cercetările teologice românești despre Efreem Sirul, vezi: Varlaam MERTICARIU, *Literatura patristică în teologia românească (I). Bibliografie*, București, Edit. Basilica, 2009, p. 639-660.

profund în textul și universul biblic și recurge, adesea, la imagini și exemple din lumea înconjurătoare³³. Nu greșim afirmând că poezia lui a devenit modelul principal la care s-au raportat creațiile poetice siriace de mai târziu și doar rareori au reușit să o depășească³⁴.

Cele două forme poetice făcute celebre de Efreem Sirul se numesc *madrāšā* (pl. *madrāše*)³⁵, adică „imnul” și *memrā* (pl. *memre*)³⁶, adică „discursul” sau „omilia metrică”. Ele sunt diferite sub aspect formal, dar au ca element comun fundamental metrul siriac (syr. *mšūhtā*). Acesta este diferit de cel al poeziei grecești care avea la bază cantitatea lungă sau scurtă a silabelor (de exemplu în epeope, tragedie sau în poezia lirică)³⁷, fiind bazat pe numărarea silabelor (syr. *hegyāne*)³⁸. În cele ce urmează, vom arăta specificul celor două mari genuri poetice, cu variațiunile lor, aplicându-ne,

³³ Ute POSSEKEL, „The Emergence of Syriac Literature to AD 400”, in Daniel KING (ed.), *The Syriac World*, Londra, Routledge, 2019, p. 318-319.

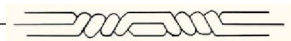
³⁴ Rubens DUVAL, *La littérature syriaque*, p. 19.

³⁵ *Madrāšā* înseamnă în siriacă atât „imn” și „poem în versuri”, cât și „comentariu” și „expunere”. Vezi: J. PAYNE-SMITH, *A Compendious Syriac Dictionary*, Oxford, Clarendon Press, 1903, p. 254. Pentru o explicație detaliată a etimologiei, plecând de la rădăcina cuvântului, cu referire și la alte limbi semitice, vezi: François CASSINGENA-TRÉVEDY, „L'Hymnographie syriaque”, p. 193-194.

³⁶ Termenul *memrā* nu desemnează în siriacă doar omilia metrică, ci și un discurs în proză (corespondent al grecescului *logos*), un tratat, sau chiar un capitol al unei cărți. Vezi: J. PAYNE-SMITH, *A Compendious Syriac Dictionary*, p. 247; Sebastian BROCK, „Later Syriac Poetry”, în Daniel KING (ed.), *The Syriac World*, p. 334.

³⁷ Petre VINTILESCU, *Despre poezia imnografică...*, p. 14: „În poezia clasică, accentul sau prosodia era metrică sau mai bine zis cantitativă. Îi spunem astfel pentru că indica nu accentul propriu-zis sau tonul, ci durata sau cantitatea silabelor, corespunzătoare cantității vocalelor; vocalele lungi și respectiv silabele lor au în ritmul metric o valoare dublă decât cele scurte. În prosodia metrică, deci, mlădierea vocii la silabele lungi era o chestiune de durată, de intensitate, de timbru”.

³⁸ Pentru o discuție detaliată a metricii siriace, vezi: J.-P. MARTIN, *De la métrique chez les Syriens*, Leipzig, 1879, 71 p.; Gustav HÖLSCHER, *Syrische Verskunst*, Leipzig, 1932, 206 p.

succint, și asupra altor trei genuri apărute în Antichitatea târzie, dar care nu au cunoscut o posteritate la fel de grandioasă.

3.1. Memrā

Memrā este o compoziție aparținând genului epic, fiind formată dintr-o succesiune de versuri-perechi compuse din același număr de silabe (izosilabice). Cele mai folosite măsuri în *memrele* siriace sunt cea de șapte silabe, aparținându-i lui Efrem Sirul („metrul efremian”), și cea de douăsprezece silabe („metrul sarugian”), făcută celebră de autorul miafizit Iacob de Sarug (cca. 451-521), considerat a fi și maestrul genului *memra*³⁹. Alături de acestea erau folosite, mai rar, măsura de cinci silabe (a lui Balai de Blash – secolele IV-V), măsura de șase silabe și cea de opt silabe. Cea mai populară măsură a devenit cea a lui Iacob de Sarug, fapt pentru care o bună parte din *memrele* efremiene au încetat să fie întrebuițate și, prin urmare, s-au pierdut. *Memrā* nu era divizată în strofe, iar uneori putea să aibă dimensiuni foarte întinse ce depășeau două mii de versuri. Ea era destinată recitării ritmate, fiind compusă mai ales pentru întrebuițarea liturgică la marile sărbători și la comemorările sfinților. *Memrele* mai erau folosite în cadrul instrucției catehetice a creștinilor, iar uneori și în spațiul privat, ca lectură duhovnicească⁴⁰.

În cadrul acestui gen poetic, un loc special îl ocupă *memrele narrative*. Acestea repovestesc evenimente biblice sau biografii ale personajelor biblice și integrează rostiri ale personajelor. În plus, *memrele narrative* nu conțin aproape deloc intervenții omiletice ale autorului, dar uneori acesta alege să dezvolte conținutul textelor biblice prin adăugarea unor episoade fictive⁴¹. Un exemplu elocvent este reprezentat de două *memre* din secolul al V-lea despre Avraam și jertfirea lui Isaac (Facerea 22), atribuite eronat Sfântului Efrem (cel mai probabil anonime)⁴². Contrar descrierii vetero-

³⁹ Cf. François CASSINGENA-TRÉVEDY, „L'Hymnographie syriaque”, p. 204.

⁴⁰ Rubens DUVAL, *La littérature syriaque*, p. 20-21; Ignatius Aphram I BARSOU, *Mărgăritare risipite...*, p. 50.

⁴¹ Sebastian BROCK, „Poetry and Hymnography (3): Syriac”, p. 663.

⁴² Pentru textul original siriac, o traducere în engleză și un comentariu, vezi: Sebastian BROCK, „Two Syriac Verse Homilies on the Binding of Isaac”, în *Le*

testamentare, autorul *memrelor* o introduce în desfășurarea evenimentelor pe Sara, soția lui Avraam, și o transformă în eroina întregului episod. Alte *memre narrative* celebre sunt: *memrā* despre Iona și pocăința ninivitenilor (autentic efremiană) și *memrā* despre Iosif și frații săi (atribuită uneori lui Efrem, altelei lui Balai)⁴³. Prima dintre acestea este folosită liturgic în timpul *postului ninivitenilor* din tradiția siriacă, dar a devenit cunoscută în întreg spațiul creștin prin traduceri în greacă, latină, armeană, georgiană și etiopiană (ge'ez)⁴⁴.

Un alt grup de *memre* face parte din categoria *poeziei dialogice dramatice*, care include atât *madrāše* (cu varianta *soghyāthā*) cât și *memre*, multe fiind compuse în secolele V-VI. Originea lor trebuie căutată într-un vechi gen de dispute vizavi de prioritatea în rang din literatura antică sumeriană și acadiană din Mesopotamia. Această categorie prezintă legături evidente cu poezia creștină greacă ulterioară, atât la nivel formal, cât și în privința conținutului. În plus, cercetătorii au dovedit că ea și-a manifestat influența și în lumea arabă prin traduceri directe sau adaptări⁴⁵. Compozițiile din categoria *poeziei dialogice dramatice* au fost clasificate pentru prima dată de Sebastian Brock, care a identificat cinci tipuri diferite⁴⁶. Unele dintre aceste tipuri sunt prezente fie numai sub formă de *memrā*, fie numai ca *madrāšā/soghīthā*, fie în ambele forme. Redăm aici tipurile identificate de S. Brock care includ *memre dialogice*

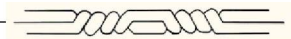
Muséon, 1-2/1986, p. 61-129 (republicat cu păstrarea paginajului din original în cap. VI din IDEM, *From Ephrem to Romanos. Interactions between Syriac and Greek in Late Antiquity*, Aldershot, Ashgate Variorum, 1999).

⁴³ IDEM, „Poetry and Hymnography (3): Syriac”, p. 662-663.

⁴⁴ Despre variantele siriace și traduceri ale acestei *memrā*, vezi: IDEM, „Ephrem's Verse Homily on Jonah and the Repentance of the Nineveh: Notes on the Textual Tradition”, in Peter VANDEUN/Antoon SCHOORS/Carl LAGA (eds), *Polihistōr. Miscellanea in Honorem Caroli Laga Septuagenarii*, (Orientalia Lovaniensia Analecta 60), Leuven, Peeters, 1994, p. 71-86 (republicat cu păstrarea paginajului din original în cap. V din Sebastian BROCK, *From Ephrem to Romanos...*).

⁴⁵ Sebastian BROCK, „Dramatic Dialogue Poems”, în H.J.W. DRIJVERS et alii (eds.), *IV Symposium Syriacum 1984...*, p. 135.

⁴⁶ Cf. *Ibidem*, p. 136-137.

dramatice (doar patru din totalul de cinci tipuri), urmând ca într-un subcapitol ulterior să ne referim și la *madrășele* din această categorie.

Tipul I cuprinde o singură *memrā* („Trupul și Sufletul II”, atribuită lui Iacob de Sarug⁴⁷) și este caracterizat de un dialog realizat sub forma perechilor de versuri care alternează între personaje. Din acest tip lipsește narațiunea, cu excepția unei scurte introduceri. Tipul II este o formă derivată din primul, dar de data aceasta nu mai întâlnim alternanța câte unei perechi de versuri a fiecăruia dintre cele două personaje, ci alternanța unor blocuri cu număr neuniform de perechi. Tipul II cuprinde două *memre*: „Împotriva evreilor” – nr. 6, a lui Iacob de Sarug⁴⁸ și „Cedrul și Vița de vie”, a lui David bar Paulos⁴⁹. Tipul IV este format exclusiv din *memre*, fiind caracterizat de un cadru narativ extins în care sunt purtate dialoguri. Tema abordată în aceste *memre* este întotdeauna biblică (spre deosebire de celelalte tipuri), dar, având în vedere că autorul spune, de fapt, o poveste, nu sunt prezente

⁴⁷ Memra „Trupul și Sufletul II” este editată de Sebastian Brock în *Sogyatha mgabbyatha* [*Selected Dispute Poems*], Glane-Holland, 1982, p. 93-102. Volumul este disponibil online la adresa: <https://archive.org/details/BrockSugyathaMgabyatha/page/n65/mode/2up> (accesat la 23.02.2021). O traducere în engleză este disponibilă în Han J.W. DRIVERS, „Body and Soul: a perennial problem”, în G.J. REININK/H.L.J. VANSTIPHOUT (eds), *Dispute Poems and Dialogues in the Ancient and Mediaeval Near East. Forms and Types of Literary Debates in Semitic and Related Literatures*, (Orientalia Lovaniensia Analecta 42), Leuven, Peeters/ Departement Oriëntalistiek, 1991, p. 121-134. Pentru textele poetice siriace conținând dispute între suflet și trup, vezi: Sebastian BROCK, „Tales of Two Beloved Brothers: Syriac Dialogues between Body and Soul”, în Leslie S.B. MACCOULL (ed.), *Studies in the Christian East in Memory of Mirrit Boutros Ghali*, Washington D.C., 1995, p. 29-38 (republicat cu păstrarea paginajului din original în cap. IX din Sebastian BROCK, *From Ephrem to Romanos...*).

⁴⁸ Pentru o ediție a textului siriac împreună cu o traducere în limba franceză, vezi: Micheline ALBERT (ed.), „[Homélie VI] de Mar Jacques, contre les juifs”, în *Jaques de Saroug. Homélies contre les juifs*, (Patrologia Orientalis 38.1), Turnhout, Brepols, 1976, p. 161-181.

⁴⁹ O ediție incompletă oferă P. Y. DOLABANI, *Egrōthō d-Dōwīd bar Fawlos*, Mardin, 1953, p. 166-167, *apud* Sebastian BROCK, „Dramatic Dialogue Poems”, p. 136.

elemente omiletice. Aici pot fi încadrate și unele texte poetice din categoria *memrelor narrative* menționate mai sus: cele două *memre* despre Avraam și jertfa lui Isaac și cea despre Iosif și frații săi. Specifică doar acestei categorii este *memră* anonimă „Avraam și Sara în Egipt” (cf. Facerea 12:10-20), renumită întrucât subiectul este rar abordat în literatura omiletică creștină⁵⁰. Tipul V, ultimul din lista lui S. Brock, cuprinde *memrele* care introduc elemente omiletice în narațiunea dramatică. Prin ele, autorul introduce conținuturi moralizatoare și exegetice, sau se adresează direct unuia dintre personaje. În acest tip se încadrează, aproape exclusiv, numai *memrele*, iar cele mai multe dintre ele au fost redactate de Iacob de Sarug și Narsai (cca 410-503) – *memră* „Despre Iosif”.

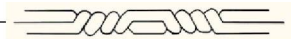
3.2. Madrășă

Madrășă, adică „imnul”, este o compoziție a genului liric, fiind alcătuită din versuri dispuse în strofe (syr. *baytā*) de lungimi diferite. Spre deosebire de *memră*, unde întâlnim în general un număr redus de măsuri posibile (mai ales cinci, șapte sau douăsprezece), *madrășele* pot folosi un număr foarte variat de măsuri. Totuși, în întreg cuprinsul unui astfel de imn vom avea întotdeauna același număr de silabe⁵¹. *Madrășele* Sfântului Efrem și cele posterioare au fost, fără îndoială, compuse pentru a fi cântate. Nu știm însă dacă și cele anterioare, apărute în medii eterodoxe, au fost cântate sau doar recitate⁵². *Madrășele* efremiene erau interpretate fie de un solist, în timp ce un cor cânta refrenul

⁵⁰ Pentru o ediție a textului siriac, vezi: Sebastian BROCK/Simon HOPKINS, „A Verse Homily on Abraham and Sarah in Egypt. Syriac Original with Early Arabic Translation”, în *Le Muséon*, 1-2/1992, p. 87-146.

⁵¹ Rubens DUVAL, *La littérature syriaque*, p. 22; Sebastian BROCK, „Poetry and Hymnography (3): Syriac”, p. 658.

⁵² Pentru o discuție asupra acestei chestiuni, vezi: Kathleen E. McVEY, „Were the Earliest *Madrāšē* Songs or Recitations?”, în G.J. REININK/A.C. KLUGKIST (eds), *After Bardaisan. Studies on Continuity and Change in Syriac Christianity in Honour of Professor Han J.W. Drijvers*, (Orientalia Lovaniensia Analecta 89), Leuven, Peeters/ Departement Oosterse Studies, 1999, p. 185-199.

(syr. *ʿōnīthā*⁵³), fie de două coruri, fiecăruia revenindu-i câte un vers. Dacă mărturia lui Iacob de Sarug din *memrā* despre Sfântul Efrem este adevărată, atunci mai cunoaștem faptul că acestea erau coruri de femei⁵⁴.

Între elementele componente ale unei *madrāšā* mai trebuie amintite cuvintele introductive (syr. *qālā*⁵⁵) și acrostihul. Cuvintele introductive sunt preluate dintr-un imn foarte cunoscut, rolul lor fiind acela de a indica melodia care trebuie folosită la interpretarea vocală a respectivei *madrāšā*. Numărul acestor melodii este foarte mare, fiind identificate, numai pentru acele *madrāše* transmise sub numele lui Efrem Sirul, cel puțin șaptezeci și cinci de melodii⁵⁶. În total, tradiția poetică siriacă cunoaște în jur de o sută cincizeci de *qāle*, dar o bună parte dintre ele nu sunt folosite decât foarte rar⁵⁷. Celălalt element important al acestui gen, acrostihul⁵⁸, este cunoscut încă din versiunea ebraică a

⁵³ Termenul *ʿōnīthā* înseamnă „refren”, „răspuns liturgic”, dar și „imn” al genului poetic *ʿōnīthā*. Vezi: J. PAYNE-SMITH, *A Compendious Syriac Dictionary*, p. 405. În tradiția siro-orientală („nestoriană”) *ʿōnīthā* a devenit, în secolele IX-XI, chiar un gen poetic folosit liturgic. Acesta este caracterizat de o structură cu trei părți, dintre care două, prologul și epilogul, cuprind linii (părți de vers) de lungimi diferite, în timp ce partea principală este împărțită în versuri care au un număr fix de linii izosilabice. De regulă, un vers conține patru linii scrise în măsura de șapte silabe. Uneori, apare și un acrostih alfabetic. Cei mai mari reprezentanți ai acestui gen au fost Giwargis Warda și Khamis bar Qardahe. Vezi: Alessandro MENGOZZI, „Onīthā”, în Sebastian BROCK et alii (eds), *Gorgias Encyclopedic Dictionary...*, p. 318. Disponibil online la adresa <https://gedsh.bethmardutho.org/Onitha> (accesat la 28.02.2021).

⁵⁴ Sebastian BROCK, „Poetry and Hymnography (3): Syriac”, p. 659.

⁵⁵ Sensul principal al lui *qālā* este „voce”, „sunet”, dar mai înseamnă și „expresie”, „tonalitate”, „vers” care indică melodia unei cântări. Prin *qālā* se mai face referire la șablonul silabic al unei *madrāšā*, iar în cadrul liturgic poate desemna un întreg poem în strofe. Vezi: J. PAYNE-SMITH, *A Compendious Syriac Dictionary*, p. 505; Sebastian BROCK, „Poetry and Hymnography (3): Syriac”, p. 659.

⁵⁶ Ignatius Aphram I BARSOU, *Mărgăritare risipite...*, p. 50-51.

⁵⁷ Sebastian BROCK, „Later Syriac Poetry”, p. 328.

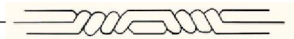
⁵⁸ Despre originea acrostihului pot fi spuse următoarele: „Folosit pentru prima dată de Cicerone și de Dionisie din Halicarnas, în primele veacuri ale creștinismului acrostihul (ἄκρος – *aflat la capăt, extremitate, din afară*, στίχος – *vers*) a primit aceeași importanță ca și refrenul. Proveniența

Vechiului Testament (de exemplu din Psalmul 119, Proverbe 31, Plângerile lui Ieremia 1-4), iar în *Peshitta*, traducerea siriacă a Bibliei, este păstrat doar în Plângerile lui Ieremia⁵⁹. În *madrāše* siriace este folosit mai ales acrostihul alfabetic, fiecare strofă având la începutul ei câte una din cele douăzeci și două de litere ale alfabetului siriac, ceea ce face ca respectiva *madrāšā* să conțină douăzeci și două de strofe. Un acrostih întâlnit mai rar este cel onomastic (cu numele autorului), prezent încă din compozițiile efremiene (de exemplu în *madrāše* despre Biserică). Deși depășește cadrul temporal al prezentului studiu, merită amintit aici faptul că, începând cu secolul al IX-lea, poeții siriaci au introdus rima în structura genului *madrāšā*. Această evoluție are de-a face cu dorința lor de a imita poezia arabă, într-un context în care creștinismul siriac începea să-și exprime tot mai des geniul creativ în limba arabă⁶⁰.

acrostihului nu este cunoscută, dar fiindcă cele mai vechi dovezi ale acrostihului se găsesc în rugăciunile babiloniene, se pare că originea răsăriteană nu poate fi exclusă. Există două tipuri de acrostih: cel alfabetic (divizat în acrostihul exterior și interior) și cel onomastic. Acrostihul alfabetic a trecut în imnografia creștină prin intermediul modelului ebraic (de exemplu Ps. 118 [sic! corect Ps. 119 din tradiția ebraică a VT, subl. ns.], alcătuit din 22 de secvențe legate între ele prin literele alfabetului ebraic și sirian (*imnele* efremiene)... Din veacul al IV-lea, acrostihul începe să fie folosit din ce în ce mai mult de imnografia creștină, câștigându-și definitiv un statut privilegiat în tehnica poeziei imnografice, îndeosebi a acatistului” - Alexandru PRELIPCEAN, „Cuvinte, dă-mi cuvinte”. De la viața „smeritului Roman” la teologia poetică a Melodului bizantin, Sibiu, Edit. Astra Museum, 2017, p. 144-145.

⁵⁹ Ophir MUNZ-MANOR, „Hebrew and Syriac Liturgical Poetry...”, p. 234, n. 11.

⁶⁰ Sebastian BROCK, „Poetry and Hymnography (3): Syriac”, p. 658. Sincronizarea la formele poeziei arabe avea să meargă chiar mai departe de atât, iar unii reprezentanți moderni ai tradiției siriace, precum învățatul patriarh miafizit siro-ortodox Ignatius Aphram I Barsoum (1887-1957), nu au văzut cu ochi buni această dezvoltare. Patriarhul afirma cu indignare că „la finele secolului al treisprezecelea, unii poeți fanatici au început să imite cu exagerare instrumentele retorice arabe așa cum sunt paronomaza și antiteza. S-au forțat să compună poezie, spoliindu-și opera prin snobism și complexitate, prejudiciind echilibrul delicat dintre formă și conținut” - Ignatius Aphram I BARSOU, *Mărgăritare risipite...*, p. 51.

3.3. Soghīthā

O sub-categorie a genului *madrāšā* o reprezintă compozițiile poetice denumite în siriacă *soghyāthā* (sg. *soghīthā*)⁶¹. Ele au ca trăsătură principală strofa izosilabică compusă din patru versuri a câte șapte silabe. Întrucât aceste compoziții erau destinate cântării, ele au la început o *qālā* (melodia), iar strofele sunt separate adesea prin *ʿōnīthā* (refren). De cele mai multe ori este prezent și acrostihul alfabetic, care nu apare de la prima strofă, ci abia mai târziu, de la momentul începerii dialogului, întrucât primele strofe sunt introductive. Specificul acestui acrostih este faptul că el este dublu, fiecărei litere a alfabetului siriacă corespunzându-i câte o replică a celor doi participanți la dialog. Prezența acrostihului alfabetic dublu face ca lungimea imnelor *soghīthā* să fie de peste patruzeci și patru de strofe, adăugând și strofele introductive care variază între două și douăsprezece strofe⁶². O mare parte a compozițiilor *soghīthā* provin din secolele V-VI și ar putea să își aibă originea în contextul cântărilor liturgice, având în vedere că ele sunt transmise aproape exclusiv în manuscrise liturgice ale slujbelor de seară⁶³. Majoritatea temelor prelucrate poetic în *soghīthā* sunt biblice, dar există și situații când tematica compoziției este din afara Bibliei, personajele fiind preluate din istoria Bisericii sau reprezentând personificări: împărăteasa Elena și evreii, Chiril și Nestorie, trupul și sufletul, lunile calendarului, grâul și aurul⁶⁴.

Deși sunt atestate și sub alte forme⁶⁵, *madrāše*le de tipul *soghīthā* au devenit foarte populare sub forma *poeziei dialogice*

⁶¹ Pentru imne din această categorie traduse în limba română, vezi: *Imne dialog (Sogvatha)*, în Sfântul Efreem Sirianul, *Imnele Nașterii și Arătării...*, p. 189-218; *Heruvimul și tâlharul*, în IDEM, *Imnele raiului*, p. 127-134; *Imne despre Maica Domnului - Soghita 1-3*, în *Mireasa luminii. Imne...*, p. 101-125.

⁶² Sebastian BROCK, „Syriac Dispute Poems: The Various Types”, în G.J. REININK/HL.J. VANSTIPHOUT (eds), *Dispute Poems and Dialogues...*, p. 110-111.

⁶³ Sebastian BROCK, „Later Syriac Poetry”, p. 329. Pentru lista manuscriselor care conțin *sogvāthā*, vezi: IDEM, „Syriac Dispute Poems...”, p. 117-119.

⁶⁴ Sebastian BROCK, „Poetry and Hymnography (3): Syriac”, p. 664.

⁶⁵ IDEM, „Syriac Dispute Poems...”, p. 110.

conținând sau nu dispute între personaje, menționată în subcapitolul 3.1. Trei din cele cinci tipuri ale *poeziei dialogice dramatice* identificate de S. Brock (cf. *supra*, p. 8) cuprind *soghyāthā* și *madrāše* clasice. Tipul Ie conține pe amândouă (un exemplu este „Disputa dintre Moarte și Diavol” a Sfântului Efrem⁶⁶), în timp ce în tipul II apar numai primele (de exemplu *soghīthā* anonimă „Disputa dintre Grâu și Aur”⁶⁷). Tipul III, pe care nu l-am prezentat mai sus întrucât nu includea *memre* ci exclusiv *soghyāthā* și *madrāše* clasice, este reprezentat de imnele în care dialogul este dominant, dar poate avea mai mult de două personaje. În plus, apare un cadru narativ evident, iar replica unui participant nu mai este restrânsă la o singură strofă care alternează cu replicile celorlalți, ci participanților li se pot acorda replici de dimensiuni diferite. Un exemplu este *soghīthā* despre Avraam și Isaac⁶⁸, care redă istorisirea din Facerea 22⁶⁹.

3.4. Alte forme poetice întrebuițate mai rar

Trei genuri poetice apărute în Antichitatea târzie care au cunoscut o întrebuițare mai redusă decât *memrā*, *madrāsā* și *soghīthā* și sunt folosite în cadrul cultului liturgic se numesc *tešbuhtā*, *quqoyo* și *takšefto*. *Tešbuhtā* (pl. *tešbhātā* = „doxologii”) este o formă poetică cunoscută din tradiția siro-orientală⁷⁰, fiind compusă din

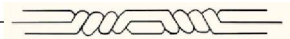
⁶⁶ Pentru o traducere în limba germană, vezi: EPHRĀM DER SYRER, *Carmina Nisibena*, nr. 52 (Bibliothek der Kirchenväter - ediție electronică), disponibil la adresa <https://bvk.unifr.ch/works/193/versions/214/divisions/86585> (accesat la 26.02.2021).

⁶⁷ Pentru ediția textului siriac al acestei *soghīthā*, vezi: Sebastian BROCK, *Sogyatha mgabbyatha...*, p. 111-112.

⁶⁸ Textul siriac împreună cu o traducere în limba germană a fost publicat de Bruno Kirschner în articolul său „Alfabetische Akrosticha in der syrischen Kirchenpoesie”, în *Oriens Christianus. Römische Halbjahrhefte für die Kunde des christlichen Orients*, 1-2/1906, p. 44-69. Volumul este disponibil online la adresa <https://archive.org/details/orienschristian00grgoog/page/n41/mode/2up> (accesat la 26.02.2021).

⁶⁹ Sebastian BROCK, „Dramatic Dialogue Poems”, p. 136-137.

⁷⁰ În cadrul creștinismului siriac există două mari ramuri: cea vestică sau siro-occidentală, reprezentată de Biserica Siro-Ortodoxă sau Iacobită (miafizită), de

cântări de laudă. Cele mai multe provin din secolele V-VII și au fost compuse de autori precum Barsauma de Nisibis († cca 495), Sabrisho († 604), Ishoyahb al II-lea († 645), Babai cel Mare († 628) și Babai de Nisibis (secolele VI-VII). Majoritatea sunt compuse în perechi de câte patru silabe și au, uneori, un acrostih alfabetic. O parte dintre aceste *tešbhātā* au fost preluate și în tradiția liturgică maronită⁷¹.

Celelalte două forme poetice sunt cunoscute din tradiția siro-occidentală⁷². *Quqoyo* (pl. *quqoye* = „cântări scurte”, „olari”) a apărut în secolele V-VI, iar cel care a compus primele astfel de cântări și a dat numele acestui gen este Simon Olarul sau Quqoyo († 514). Ele sunt cunoscute dintr-un manuscris siro-occidental copiat în anul 1568 de episcopul Bahnam din Arbo, care i le atribuie eronat pe toate Sfântului Efreem Sirul⁷³. În ce privește forma poetică *takšefto* („rugămintă”, „implorare”), avem de-a face cu cântări de implorare. S-au transmis până astăzi aproximativ două sute cincizeci, dar nu este clar cine este autorul lor. Unii le atribuie pe toate lui Rabula de Edessa († 435), în timp ce alții consideră că printre autori se mai numără Efreem Sirul și Marutha din Takrit († 649)⁷⁴.

3.5. Reprezentanți ai poeziei siriace în Antichitatea târzie

Creația poetică a Sfântului Efreem Sirul a fost imensă. Dacă dăm crezare surselor antice care ne relatează despre ea, aflăm că ar

Biserica Siro-Malankara din India și de Biserica Maronită, și ramura estică sau siro-orientală, reprezentată de Biserica Asiriană a Răsăritului (cunoscută adesea ca „Biserica Nestoriană”), de Biserica Caldeeană și de Biserica Siro-Malabar din India. Pentru mai multe informații în limba română despre Bisericile Siro-Ortodoxă și Asiriană, vezi: Martin TAMCKE, *Creștinii din Tur Abdin. O introducere în istoria Bisericii Ortodoxe Siriace*, trad. Dragoș Boicu, Sibiu, Edit. Andreiană, 2015; Wilhelm BAUM/Dietmar W. WINKLER, *Biserica Asiriană a Răsăritului. O scurtă introducere în istoria creștinismului siro-oriental*, trad. Andrei Macar, Iași, Edit. Doxologia, 2020.

⁷¹ Sebastian BROCK, „Later Syriac Poetry”, p. 330.

⁷² Datorită provenienței lor siro-occidentale, transliterăm vocala lungă „a” (scrisă în alte situații ca „ā”) din denumirea celor două forme poetice, sub forma „o”, deoarece „a”-lung este pronunțat și transliterat „o” în tradiția siro-occidentală.

⁷³ Ignatius Aphram I BARSOU, *Mărgăritare risipite...*, p. 117.

⁷⁴ *Ibidem*, p. 117-118.

fi scris „aproximativ trei sute de miriade⁷⁵ de versuri”, conform mărturiei lui Sozomen⁷⁶, „un ocean de *memre*”, după cum afirmă Iacob de Sarug⁷⁷, și „șase sute optsprezece *madrășe*”, după o notă din manuscrisul Syr. 10 Sinaiticus⁷⁸. Cele mai vechi manuscrise siriace cu opere efremiene provin de la începutul secolului al VI-lea, dar multe dintre textele transmise nu îi aparțin în realitate lui Efrem. De exemplu, faptul că metrul de șapte silabe a devenit cunoscut ca „metrul efremian” a determinat atribuirea multor *memre* scrise în acest metru lui Efrem⁷⁹. Cel care a realizat, cu destul succes, restabilirea textelor autentic efremiene a fost benedictinul Edmund Beck (1902-1991), acesta editând critic și diferențiat atât textele siriace autentice, cât și pe cele neautentice, în 38 de volume din colecția *Corpus Scriptorum Christianorum Orientalium*⁸⁰. Alături de contribuția esențială pe care a adus-o la popularizarea exprimării poetice a teologiei, Efrem a intrat în istorie și pentru faptul că a fost cel mai important scriitor de *madrășe*. Creația sa a început să fie tradusă și în alte limbi, proces început cu limba greacă chiar din timpul vieții lui. De-a lungul secolelor, au urmat traduceri în armeană, georgiană, coptă, etiopiană, arabă, slavonă și latină. O bună parte dintre aceste traduceri au fost

⁷⁵ O miriadă cuprinde un număr de zece mii, dar termenul se folosește și pentru a desemna o cantitate foarte mare, nenumărabilă. Numărul indicat de Sozomen este, desigur, ireal.

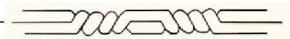
⁷⁶ Sozomène, *Histoire Ecclésiastique*, Livre III, 16, 4, p. 150-151.

⁷⁷ Joseph P. AMAR (ed.), *A Metrical Homily on Holy Mar Ephrem by Mar Jacob of Sarug*, (Patrologia Orientalis 47.1), critical edition of the Syriac text, translation and introduction, Turnhout, Brepols, 1995, p. 32-33.

⁷⁸ François CASSINGENA-TRÉVEDY, „L'Hymnographie syriaque”, p. 196.

⁷⁹ Sebastian BROCK, „Poetry and Hymnography (3): Syriac”, p. 662.

⁸⁰ Ioan I. ICĂ jr., „O teologie poetică a misterului pascal”, studiu introductiv în Sfântul Efrem Sirianul, *Imnele Păresimilor, Azimelor...*, p. 8. Alături de acest studiu, pentru o introducere în problematica poeziei efremiene a se vedea și: Ioan I. ICĂ jr., „Sfântul Efrem, creștinismul siriac și cealaltă teologie”, studiu introductiv în Sebastian Brock, *Efrem Sirul. I: Ochiul luminos...*, p. 5-20 și André de HALLEUX, „Privire critică asupra operei efremiene”, anexă în Sebastian Brock, *Efrem Sirul. I: Ochiul luminos...*, p. 261-274.

realizate, însă, după „Efremul grec”, fapt pentru care ele nu păstrează mai nimic din formele poetice siriace originare⁸¹.

Între autorii care au compus poezie siriacă la sfârșitul secolului al IV-lea și în prima jumătate a secolului al V-lea îi amintim pe Cyrillona, Rabula al Edessei și Balai de Blash. Despre Cyrillona, informațiile biografice sunt foarte puține și incerte. Se crede că a activat la sfârșitul secolului al IV-lea pentru că menționează într-un poem o invazie a hunilor⁸². Scrierile lui, exclusiv poetice, au fost descoperite de cercetători la jumătatea secolului al XIX-lea și sunt transmise într-un singur manuscris păstrat la British Library. Ele au fost considerate încă de la momentul descoperirii ca aparținând celor mai importante mărturii ale poeziei siriace timpurii⁸³. Compozițiile autentice ale lui Cyrillona sunt în număr de cinci: *Despre instituirea Euharistiei*, *Despre spălarea picioarelor*, *Despre Paștele Domnului Hristos*, *Despre calamități*, *Despre Zaheu*.

Rabula a fost episcop de Edessa între 411-435, fiind un convertit care a îmbrățișat creștinismul la vârsta adultă. El stăpânea deopotrivă greaca și siriaca, a intrat în monahism și s-a remarcat ca un susținător înfocat al Sfântului Chiril al Alexandriei în cadrul dezbaterilor hristologice ale epocii (ar fi tradus în siriacă scrieri de-ale sale). În ce privește activitatea scriitoricească, Rabula s-a

⁸¹ Pentru o discuție despre corpusul efremian în limba greacă, vezi: André de HALLEUX, „Privire critică asupra operei...”, p. 268-274. Referitor la corpusul de texte grecești atribuite lui Efrem Sirul merită amintit proiectul dlui asist. dr. Alexandru Prelipcean de a traduce în limba română opera efremiană din corpusul grecesc, după ediția lui Konstantinos G. Phrantzolas. Vor fi publicate opt volume în colecția „Patristica. Seria: Traduceri”, de la Editura Doxologia. Până în prezent au ieșit de sub tipar primele trei volume: Sfântul Efrem Sirul, *Erminii scripturistice*, Iași, Edit. Doxologia, 2018; Sfântul Efrem Sirul, *Despre cea de-a doua venire a Domnului nostru Iisus Hristos*, Iași, Edit. Doxologia, 2018; Sfântul Efrem Sirul, *Cuvântări de laudă la sfinți*, Iași, Edit. Doxologia, 2019.

⁸² Carl W. GRIFFIN, *Cyrillona: A Critical Study and Commentary*, teză de doctorat susținută la *The Catholic University of America*, Washington D.C., 2011, p. 43 (teza de doctorat include ediția textului siriac și o traducere în engleză, fiind disponibilă online la adresa <https://cuislandora.wrlc.org/islandora/object/etd%3A125>, accesată la 28.02.2021).

⁸³ *Ibidem*, p. 2.

remarcat prin canoanele pentru preoți, monahi și *bnay qyāmā* („fiii legământului”), dar și prin imnele pe care le-a compus⁸⁴. Acestea din urmă sunt cunoscute în tradiția siro-occidentală cu numele *takšefto* și însumează în jur de șase sute de versuri poetice (nu toate îi aparțin cu certitudine lui Rabula). Ele sunt cântări de implorare dedicate marilor praznice, Maicii Domnului, sfinților, dar și celor adormiți⁸⁵.

Balai de Blasheste foarte cunoscut prin asocierea numelui său cu metrul de cinci silabe. Unii cercetători din secolul trecut au afirmat că el fusese ucenic indirect al Sfântului Efreem Sirul, întrucât ar fi studiat cu un elev al său. Balaiși-a desfășurat activitatea în zona Alepului, fiind horepiscopul mitropoliei, dar nu deținem informații precise despre viața lui. O sursă din secolul al XI-lea susține că el a devenit episcop de Blash (astăzi localitatea Maskanah din nordul Siriei, la vest de lacul Asad). În anul 432, a scris cinci *madrāše* în măsura de cinci silabe prin care îl elogiază pe Acachie al Alepului. A compus numeroase *memre* în aceeași măsură de cinci silabe, care sunt folosite și astăzi în cult de creștinii siriaci (îndeosebi cele despre pocăință și moarte). Alte *memre* sunt dedicate sfințirii unei biserici din Chalcis (în nordul Siriei) și Sfântului Gheorghe⁸⁶.

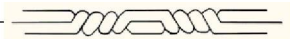
În secolul al V-lea, un important reprezentant al poeziei siriace a fost Narsai (cca 410 – 503), numit în tradiția siro-orientală „harpa Duhului Sfânt” și „limba Răsăritului”⁸⁷. El s-a născut în nordul Mesopotamiei, în teritoriile care făceau parte din Imperiul Sasanid, iar după ce a rămas orfan la vârsta de 16 ani, a fost luat în grijă de unchiul său, starețul mănăstirii Kfar Mari situată la vest de fluviul Tigru. Narsai a petrecut o perioadă în această mănăstire,

⁸⁴ Susan ASHBROOK-HARVEY, „Rabbula of Edessa”, în Sebastian BROCK et alii (eds), *Gorgias Encyclopedic Dictionary...*, p. 348. Disponibil online la adresa <https://gedsh.bethmardutho.org/entry/Rabbula-of-Edessa> (accesat la 28.02.2021).

⁸⁵ Ignatius Aphram I BARSOU, *Mărgăritare risipite...*, p. 263.

⁸⁶ *Ibidem*, p. 264-265.

⁸⁷ Aaron Michael BUTTS, „Narsai’s Life and Work”, în Aaron M. BUTTS/Kristian S. HEAL/Robert A. KITCHEN (eds), *Narsai. Rethinking his Work and his World*, Tübingen, Mohr Siebeck, 2020, p. 1.

apoi a plecat să studieze la „Școala perșilor” din Edessa⁸⁸. Fiind un student strălucit, a rămas mai departe în cadrul școlii ca profesor, iar în jurul anului 450 a primit chiar și funcția de *rabbān* (director). Această responsabilitate a încetat odată cu expulzarea sa din Edessa, despre care nu avem o dată certă, dar știm că a avut loc între anii 457 (moartea lui Ibas de Edessa) și 489 (închiderea „Școlii perșilor” de către împăratul Zenon). Cel care l-a primit cu brațele deschise pe Narsai a fost Barsauma, episcopul din Nisibis, localitate la est de Edessa, aflată sub controlul perșilor sasanizi. La îndemnul episcopului, Narsai a înființat la Nisibis o nouă școală teologică⁸⁹ pe care a condus-o până la moartea sa. Prin activitatea lui didactică, această școală a preluat preocuparea pentru studiul intens al operei lui Teodor de Mopsuestia († 428), care începuse la școala din Edessa cu traducerea în siriacă a scrierilor sale⁹⁰.

Opera poetică a lui Narsai este foarte extinsă. Autorul siro-oriental Abdisho bar Brikha († 1318) afirmă că Narsai a scris 360 de *memre*, împărțite în douăsprezece volume. Dintre toate aceste *memre* mai sunt cunoscute numai în jur de 80, iarcel mai vechi manuscris al *memrelor* disponibil provine din secolele XII-XIII⁹¹.

⁸⁸ Despre activitatea „Școlii perșilor” din Edessa și închiderea ei, vezi studiul nostru „Structuri de învățământ religios în Edessa. Școala perșilor”, în *Studii Teologice*, 1/2015, p. 129-158.

⁸⁹ Despre această școală teologică, vezi: Ute POSSEKEL, „Selbstverständnis und Bildungsauftrag der Schule von Nisibis“, în *Zeitschrift für Antikes Christentum*, 1/2015, p. 104-136; Sebastian BROCK, „Școlile teologice de la Antiohia, Edessa și Nisibis”, trad. Andrei Macar, în *Teologie și viață*, 1-4/2016, p. 149-168.

⁹⁰ Lucas Van ROMPAY, „Narsai”, în Sebastian BROCK et alii (eds), *Gorgias Encyclopedic Dictionary...*, p. 303. Disponibil online la adresa <https://gedsh.bethmardutho.org/entry/Narsai> (accesat la 28.02.2021).

⁹¹ Până acum au existat mai multe ediții și traduceri ale unora dintre memrele lui Narsai, dar nu toate corespundeau exigențelor criticii textuale. Prin urmare, cu câțiva ani în urmă, a fost inițiat un proiect de editare critică și de traducere în limba engleză a tuturor memrelor disponibile scrise de Narsai, coordonat de Aaron M. Butts, Kristian S. Heal și Robert A. Kitchen. În cadrul acestui proiect a apărut până acum volumul: Aaron M. BUTTS/Kristian S. HEAL/Sebastian BROCK, *Clavis to the Metrical Homilies of Narsai*, (Corpus Scriptorum Christianorum Orientalium 690, Subsidia 142), Leuven, Peeters, 2021, 166 p. (prima parte include o enumerare a *memrelor* alături de manuscrisele în care

În privința formei folosite, cele mai multe *memre* au fost scrise în măsura de douăsprezece silabe, iar câteva în măsura de șapte silabe. Narsai a dedicat conținutul lor în special exegezei biblice, temelor teologice, liturgice și morale⁹². Una dintre *memre* este o apărare a unor dascăli ai teologiei antiohiene, și anume Diodor de Tars, Teodor de Mopsuestia și Nestorie. Este cunoscut faptul că Narsai s-a intersectat pentru un timp la Edessa cu un alt mare compozitor de poezie siriacă, în persoana lui Iacob de Sarug (cca 451 – 521). Dacă pe cei doi îi unea interesul pentru poezie, opțiunile teologice îi despărțeau. Primul a ales să ducă mai departe, prin poezie, moștenirea teologică și exegetică a antiohienilor și a lui Teodor de Mopsuestia, în timp ce al doilea, deși l-a folosit discret pe Teodor în *memrele* sale, a ales să rămână mai apropiat de Efreem Sirul și Chiril al Alexandriei⁹³.

Iacob de Sarug este unul dintre cei mai cunoscuți autori din tradiția siro-occidentală, unde este numit „flautul Sfântului Duh” și „harpa Bisericii”. Născut la Kurtam, localitate pe malul fluviului Eufrat, Iacob a primit educația teologică la „Școala perșilor” din Edessa. După aceea, a fost horepiscop de Hawra, iar la vârsta de 67 de ani ajunge episcop de Batnan da-Srug⁹⁴. Așa cum am amintit deja, Iacob este maestrul genului *memrā*, folosind măsura de douăsprezece silabe (metrul sarugian). Tradiția menționează că ar fi scris 763 de *memre*, dar până la noi s-au transmis sub numele lui

sunt disponibile, de edițiile precedente și de traduceri și studii realizate până acum. Partea a II-a este un studiu al manuscriselor, iar partea a III-a este o concordanță. Dintre edițiile și traduceri mai vechi, vezi: Frederik G. McLEOD (ed.), *Narsai's Metrical Homilies on the Nativity, Epiphany, Passion, Resurrection and Ascension*, (Patrologia Orientalis 40.1), critical edition of Syriac text and English translation, Turnhout, Brepols, 1979; Judith FRISHMAN, *The Ways and Means of the Divine Economy. An Edition, Translation and Study of Six Biblical Homilies by Narsai*, Leiden, Rijksuniversiteit, 1992 (teză de doctorat).

⁹² Aaron Michael BUTTS, „Narsai's Life and Work”, p. 6-8.

⁹³ Lucas Van ROMPAY, „Narsai”, p. 303-304.

⁹⁴ Pentru mai multe informații biografice despre Iacob de Sarug în limba română, vezi: Ioniță APOSTOLACHE, „Specificul apologetic al teologiei lui Iacob de Sarug în contextul teologiei siriene”, în *Revista Teologică*, 4/2015, p. 56-57; Ignatius Aphram I BARSOU, *Mărgăritare risipite...*, p. 276-283.

numai 380 (nu toate îi aparțin cu certitudine), cele mai vechi manuscrise disponibile fiind chiar din secolul al VI-lea⁹⁵.

Lăudând creația poetică a lui Iacob de Sarug, patriarhul siro-ortodox Ignatius Barsoum (1887-1957) spunea că ea include „capodopere și frumuseți care uimesc rațiunea și copleșesc inima. Ele se caracterizează de asemenea, prin stilul lor imaculat și prin precizie, prin subiectele atractive, exprimarea meșteșugită, prin fermitatea și limpezimea formei”⁹⁶. Patriarhul îi îndeamnă stăruitor pe creștini să folosească scrierile lui Iacob în viața duhovnicească: „citiți *memrele* sale care îndeamnă la lepădarea plăcerilor lumești și pocăință; veți constata că înainte de a fi ajuns la final, inima voastră a renunțat deja la lucrurile pământești, umplându-se de iubire, credință și sfințenie. Indiferent cât de departe ești de starea de dreptate, *memrele* sale îți vor sensibiliza sufletul ca să bați la ușa lui Dumnezeu, să intri și să locuiești împreună cu El”⁹⁷. *Memrele* lui Iacob cuprind multe comentarii scripturistice, dar abordează și teme precum învierea, credința, rugăciunea, pocăința, virtuțile creștine, mariologia, apostolii și martirii. Ele sunt cântate zilnic în cultul Bisericii Siro-Ortodoxe⁹⁸. Alte *memre* sunt dedicate unor sfinți, cum e cea despre Simeon Stâlpnicul, dar există și șase *memre* polemice împotriva evreilor, între care una este scrisă sub forma dialogului dintre un creștin și un evreu. În afară de *memre*, lui Iacob de Sarug îi mai sunt atribuite în manuscrise atât *madrāse*, cât și *soghyāthā*, dar numărul lor este mult mai redus⁹⁹.

Contemporan cu Iacob de Sarug a fost poetul Simon Olarul († 514), despre care nu avem informații biografice foarte precise.

⁹⁵ Sebastian BROCK, „Ya‘qub of Serugh”, în Sebastian BROCK et alii (eds), *Gorgias Encyclopedic Dictionary...*, p. 433-434. Disponibil online la adresa <https://gedsh.bethmardutho.org/entry/Yaqub-of-Serugh> (accesat la 28.02.2021). Întreaga poezie metrică a lui Iacob de Sarug este în proces de editare și traducere la editura Gorgias Press (Piscataway, New Jersey), în colecția „Texts From Christian Late Antiquity”, mai multe volume fiind deja publicate.

⁹⁶ Ignatius Aphram I BARSOU, *Mărgăritare risipite...*, p. 276-277.

⁹⁷ *Ibidem*, p. 277.

⁹⁸ *Ibidem*, p. 278-279.

⁹⁹ Sebastian BROCK, „Later Syriac Poetry”, p. 329.

Știm că s-a născut în zona Antiohiei și se ocupa cu fabricarea vaselor de lut. Tradiția ne spune că el a început să compună poezii lipsite de complexitate în timp ce lucra la roata lui, pe care mai apoi le cânta folosind melodii renumite. Acestea au ajuns să formeze un nou gen poetic cunoscut sub denumirea *quqoyo*, care a pătruns în grupul select al cântărilor liturgice din Biserica Siro-Ortodoxă. Între subiectele abordate de compozițiile lui Simon Olarul amintim Nașterea Domnului, Învierea și minunile lui Iisus, Maica Domnului¹⁰⁰, profeții și sfinții¹⁰¹. Simon ar fi fost lăudat pentru poezia sa chiar de Iacob de Sarug, care l-ar fi vizitat la atelierul său în anul 510¹⁰².

Din perioada secolelor V-VI mai există aproape două sute de *memre* în perechi de versuri a câte șapte silabe, transmise într-un singur corpus sub numele lui Isaac de Antiohia¹⁰³. În acest caz, nu avem însă de-a face cu un singur autor, fapt cunoscut încă din timpul episcopului Iacob de Edessa (cca 630-708), ci cu trei, despre care nu sunt cunoscute prea multe informații biografice: Isaac al Amidei, Isaac Antiohianul și Isaac din Edessa¹⁰⁴. Isaac al Amidei ar fi fost elev al lui Zenovie, ucenic al lui Efreem Sirul, și ar fi vizitat Roma și Constantinopolul în timpul împăratului Arcadie (395-408). El ar fi scris o *memră* despre jocurile seculare din Roma și una despre căderea Romei în anul 410 sub vizigoții lui Alaric, dar niciuna dintre

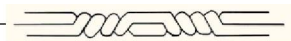
¹⁰⁰ Imnele lui Simon Olarul despre Maica Domnului au fost traduse și în limba română de Ioniță Apostolache și Hermina M. Apostolache după traducerea în limba engleză a lui Sebastian Brock. Vezi: *Mireasa luminii. Imne...*, p. 146-155.

¹⁰¹ Pentru nouă imne ale lui Simon editate și traduse în limba germană, vezi: Sebastian EURINGER, „Die neun «Töpferlieder» des Simeon von Gēšir”, în *Oriens Christianus. Halbjahrshefte für die Kunde des christlichen Orients*, neue Serie, 3/1913, p. 221-235. Volumul este disponibil online la adresa <https://archive.org/details/in.ernet.dli.2015.56167/mode/2up> (accesat la 28.02.2021).

¹⁰² Ignatius Aphram I BARSOU, *Mărgăritare risipite...*, p. 273-274.

¹⁰³ Doar o parte dintre ele au fost publicate, în timp ce multe sunt încă în manuscris. Vezi: Paul BEDJAN (ed.), *Homiliae S. Isaaci Syri Antiocheni*, Paris/Leipzig, Harrassowitz, 1903, 860 p. Volum disponibil online la adresa <https://archive.org/details/homiliaesisaacis01isaauoft> (accesat la 28.02.2021).

¹⁰⁴ Sebastian BROCK, „Later Syriac Poetry”, p. 328.

aceste *memre* nu s-a păstrat¹⁰⁵. Isaac Antiohianul a fost un preot renumit din Edessa, activând în timpul împăratului roman Zenon. El a călătorit la Antiohia în timpul patriarhului Petru Gnafes (470-471 și 485-489) și a fost implicat în controversa privitoare la cântarea *Trisaghion*. La Antiohia, Isaac ar fi văzut un om care mergea ținând un papagal învățat să cânte *Trisaghionul*, ceea ce l-a determinat să scrie o *memră* despre cele petrecute. Această compoziție poetică a circulat sub numele „Isaac Antiohianul” pentru că autorul ei se afla la Antiohia atunci când a redactat-o¹⁰⁶. Despre ultimul din cei trei poeți cu numele Isaac cunoaștem și mai puține lucruri. El ar fi fost preot la Edessa în prima parte a secolului al VI-lea, iar în timpul disputei teologice din oraș a fost, inițial, susținător al grupării miafizite. După un timp, Isaac a renunțat la convingerile mai vechi și a devenit susținătorul teologiei calcedoniene, redactând mai multe *memre* în favoarea acesteia¹⁰⁷.

4. Epilog: caracteristicile și importanța poeziei siriace

Una dintre cele mai importante caracteristici ale poeziei siriace din Antichitatea târzie este exprimarea teologiei prin poezie. În acest demers, poeții siriaci au folosit din plin, alături de textul biblic, bogăția simbolurilor, a metaforelor și a imaginilor. Astfel, a luat naștere o nouă formă de exprimare a adevărilor de credință, diferită de cea din lumea greco-latină care era impregnată de conceptualismul filozofiei grecești. Cele două forme de teologhisire pot fi complementare, dar spre deosebire de teologia greacă,

¹⁰⁵ Edward G. MATHEWS jr., „Ishaq of Amid”, în Sebastian BROCK et alii (eds), *Gorgias Encyclopedic Dictionary...*, p. 212. Disponibil online la adresa <https://gedsh.bethmardutho.org/entry/Ishaq-of-Amid> (accesat la 28.02.2021).

¹⁰⁶ Edward G. MATHEWS jr., „Ishaq of Antioch”, în Sebastian BROCK et alii (eds), *Gorgias Encyclopedic Dictionary...*, p. 213. Disponibil online la adresa <https://gedsh.bethmardutho.org/entry/Ishaq-of-Antioch> (accesat la 28.02.2021); Ignatius Aphram I BARSOU, *Mărgăritare risipite...*, p. 267.

¹⁰⁷ Edward G. MATHEWS jr., „Ishaq of Edessa”, în Sebastian BROCK et alii (eds), *Gorgias Encyclopedic Dictionary...*, p. 213. Disponibil online la adresa <https://gedsh.bethmardutho.org/entry/Ishaq-of-Edessa> (accesat la 28.02.2021).

teologia poetică siriacă are avantajul că nu caută definiții clare și răspunsuri unice, ci încearcă să evidențieze și să preamărească tainele creștinismului, având la dispoziție instrumentul poetic care permite răspunsuri multiple, favorizând pluralitatea¹⁰⁸.

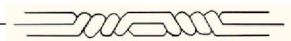
Poezia siriacă se mai distinge prin caracterul ei descriptiv, atât în compozițiile care explică textul scripturistic, cât și în cele care au ca în vedere teme teologice. În plus, ea înfățișează o dimensiune ascetico-penitențială, îndemnând, adesea, renunțarea la bunurile acestei lumi și orientarea vieții spre pocăință și căutarea mântuirii. Uneori poezia siriacă a luat forma elegiei, anumite creații poetice exprimând părerea de rău pentru păcatele săvârșite sau lamentații ale creștinilor din timpul prigonirilor sau al calamităților naturale. De asemenea, există poezii care deplâng durerea interioară produsă de pierderea unor personalități și chiar a cărților siriace (poeme mai târzii, posterioare secolului al XIII-lea). Pe de altă parte, am văzut că poezia siriacă a secolului al IV-lea a mai fost folosită și ca instrument de critică și de protest împotriva ereticilor, creștinii fiind avertizați să se îndepărteze de învățăturile unora ca Bardesanes, Marcion sau Mari și să adere la credința dreaptă. Ea folosește lauda pentru a-L slăvi pe Dumnezeu și a cinsti Biserica Sa, precum și pentru a identifica modelele pe care creștinii trebuie să le urmeze în viața lor: profeții, apostolii, Maica Domnului, sfinții, martirii și personalitățile teologice. Deși în poezia siriacă a Antichității târzii nu și-au făcut loc ideile filozofilor greci, acestea aveau să apară, mai târziu, la autori din timpul renașterii siriace (secolele XI-XIII). Au fost preluate mai ales cele despre valoarea sufletului și modul de perfecționare a lui și îndemnul la atitudini morale durabile (în poeziile lui Bar Ma'dani și Bar Hebraeus)¹⁰⁹.

S. Brock consideră că poezia siriacă mai este caracterizată de prospețime, stil direct, bogăție de imagini biblice și valoare didactică remarcabilă¹¹⁰. Ea a fost folosită în trecut pentru transmiterea învățăturii de credință, dar și-a păstrat această valoare

¹⁰⁸ Cf. Sebastian BROCK, „Syriac Liturgical Poetry - A Resource for Today”, în *The Harp. A Review of Syriac and Oriental Studies*, 8-9/1995-1996, p. 54.

¹⁰⁹ Cf. Ignatius Aphram I BARSOU, *Mărgăritare risipite...*, p. 53-55.

¹¹⁰ Sebastian BROCK, „Syriac Liturgical Poetry...”, p. 55.

până în zilele noastre, având un potențial remarcabil atât pentru educația religioasă, cât și pentru instrucția catehetică și teologică. De exemplu, faptul că în cadrul poeziei dialogice sunt accentuate anumite momente dramatice ale relatărilor biblice, le face pe acestea să fie ușor de reținut. Pe de altă parte, poemele narative care redau episoadele biblice într-un mod plin de viață, îmbogățind textul sursă cu elemente imaginative, îl determină pe cititor să recurgă permanent la detaliile textului biblic¹¹¹. Importanța poeziei siriace pentru învățământul teologic poate fi ilustrată prin valoarea ei exegetică. De pildă, Sfântul Efrem Sirul interpreta Biblia fie prin comentarii clasice, fie prin *memrele* și *madrășele* lui. Acestea din urmă sunt interesante atât pentru faptul că ele descoperă sensuri spirituale ale textului sacru, pentru care Efrem era conștient de necesitatea inspirației divine, cât și prin anumite soluții exegetice care ne arată că el căuta uneori răspunsul la nelămuririle din textul biblic chiar în tradiția iudaică a midrașurilor și targumelor, atât de răspândite în zona Mesopotamiei.

Nu în ultimul rând, poezia siriacă este importantă și merită studiată pentru interferențele care au existat între ea și innografia creștină de limbă greacă. Cel mai cunoscut exemplu este faptul că genurile *madrāšā* și *memrā* și-au lăsat amprenta asupra condacului, forma poetică dezvoltată de marele innograf bizantin Roman Melodul (cca. 490-556)¹¹². Pe de altă parte, trebuie amintit că au existat, începând cu secolul al VII-lea, traduceri de texte liturgice grecești în limba siriacă. Unele dintre ele sunt cunoscute în siriacă cu numele *ma 'nyātā*, fiind răspunsuri liturgice pentru psalmi compuse în greacă de Sever al Antiohiei († 538), pe care le-a tradus în siriacă episcopul Pavel de Edessa. Ele au fost integrate în cultul Bisericii Siro-Ortodoxe (sau Siro-Iacobite), iar din secolele VIII-IX au fost amestecate cu alte cântări siriace și adaptate sistemului melodic de opt glasuri, cunoscut din tradiția bizantină. Tot începând cu secolul al

¹¹¹ *Ibidem*, p. 60-61.

¹¹² Cf. William L. PETERSEN, „The Dependence of Romanos the Melodist upon the Syriac Ephrem: Its Importance for the Origin of the Kontakion”, în *Vigiliae Christianae*, 2/1985, p. 171-187; Alexandru PRELIPCEAN, „Sfântul Roman Melodul - innograful desăvârșit al Ortodoxiei”, în *Studii Teologice*, 2/2011, p. 59-105.

VII-lea au mai fost traduse în siriacă poeme iambice ale Sfântului Grigorie Teologul prin osteneala lui Candidatus al Amidei, dar o mare importanță a avut traducerea mai multor canoane grecești. Între autorii preferați s-au numărat Andrei Criteanul, Ioan Damaschinul și Cosma de Maiuma, iar traducerile au fost realizate de creștinii bizantini din Siria (melkiții), care foloseau în cult atât limba greacă, cât și limba siriacă. Ei au păstrat folosirea limbii siriace în cult până pe la începutul secolului al XVIII-lea, când ea a fost înlocuită definitiv cu araba. O parte dintre aceste canoane au fost integrate și în cultul siro-iacobiților, dând naștere „canoanelor siriace”, un nou gen în cadrul poeziei de limbă siriacă¹¹³.

Prin urmare, cunoașterea mai aprofundată a formelor poetice siriace și în teologia românească se dovedește a fi relevantă nu doar pentru îmbogățirea culturii teologice, dar și pentru valoarea ei catehetică evidentă și pentru interferențele cu iconografia bizantină. Prezenta expunere, limitată doar la perioada Antichității târzii și la genurile poetice principale, se cere a fi completată cu un studiu care să reliefeze și alte forme poetice siriace (de exemplu *qanonā*, *ʿōnīthā*). În plus, merită insistat asupra colecțiilor de texte tipărite care conțin poezie siriacă (Fenqitho, Hudrā etc.), dar mai ales asupra principalelor manuscrise cunoscute, întrucât ele conțin de multe ori variantele complete ale textelor poetice abreviate în colecțiile tipărite.

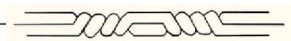
Bibliografie

A. Izvoare

1. EFREM SIRUL, *Imne și alte scrieri*:

ÉPHREM DE NISIBE, *Hymnes contre les hérésies. Hymnes contre Julien*, tome II (Sources Chrétiennes 590), texte critique du

¹¹³ Sebastian BROCK, „Poetry and Hymnography (3): Syriac”, p. 666-667; IDEM, „Later Syriac Poetry”, p. 333.

CSCO – Edmund Beck, introduction, traduction, notes et index - Dominique Cerbelaud, Paris, Les Éditions du Cerf, 2017.

SFÂNTUL EFREM SIRIANUL, *Imnele raiului*, trad. Ioan I. Ică jr., Sibiu, Edit. Deisis, 2010.

IDEM, *Imnele Nașterii și Arătării Domnului*, trad. Ioan I. Ică jr., Sibiu, Edit. Deisis, 2010.

IDEM, *Imnele Păresimilor, Azimelor, Răstignirii și Învierii*, trad. Ioan I. Ică jr., Sibiu, Edit. Deisis, 2010.

SFÂNTUL EFREM SIRUL, *Imnele Perlei I-V*:

„Sfântul Efreem Sirul. Imnele Perlei (I și II)”, trad. Ioniță Apostolache, în *Teologie și viață*, 1-4/2012, p. 224-236.

„Sfântul Efreem Sirul. Imnele Perlei (III-V)”, trad. Ioniță Apostolache, în *Teologie și viață*, 5-8/2013, p. 186-212.

Sfântul EFREM SIRUL, *Erminii scripturistice*, trad. Alexandru Prelipcean, Iași, Edit. Doxologia, 2018.

IDEM, *Despre cea de-a doua venire a Domnului nostru Iisus Hristos*, trad. Alexandru Prelipcean, Iași, Edit. Doxologia, 2018.

IDEM, *Cuvântări de laudă la sfinți*, trad. Alexandru Prelipcean, Iași, Edit. Doxologia, 2019.

2. IACOB DE SARUG, *Omilii metrice*:

ALBERT, Micheline (ed.), „[Homélie VI] de Mar Jacques, contre les juifs”, în *Jaques de Saroug. Homélies contre les juifs*, (Patrologia Orientalis 38.1), Turnhout, Brepols, 1976, p. 161-181.

AMAR, Joseph P. (ed.), *A Metrical Homily on Holy Mar Ephrem by Mar Jacob of Sarug*, (Patrologia Orientalis 47.1), critical edition of the Syriac text, translation and introduction, Turnhout, Brepols, 1995.

3. Isaac de Antiohia, *Omilii metrice*:

BEDJAN, Paul (ed.), *Homiliae S. Isaaci Syri Antiocheni*, Paris/Leipzig, Harrassowitz, 1903.

4. *** *Mireasa luminii. Imne din Bisericile Siriene despre Maica Domnului*, trad. Ioniță Apostolache și Hermina Maria Apostolache după versiunea în limba engleză a prof. Sebastian Brock, Craiova, Edit. Mitropolia Olteniei, 2019.

5. Narsai, *Omilii metrice*:

MCLEOD, Frederik G. (ed.), *Narsai's Metrical Homilies on the Nativity, Epiphany, Passion, Resurrection and Ascension*, (Patrologia Orientalis 40.1), critical edition of Syriac text and English translation, Turnhout, Brepols, 1979.

FRISHMAN, Judith, *The Ways and Means of the Divine Economy. An Edition, Translation and Study of Six Biblical Homilies by Narsai*, Leiden, Rijksuniversiteit, 1992.

6. Odele lui Solomon:

CHARLESWORTH, James H. (ed.), *The Earliest Christian Hymnbook. The Odes of Solomon*, Cambridge, James Clarke & Co, 2009.

7. PLINY THE YOUNGER, *Complete Letters*, X, 96, translated with an introduction and notes by P.G. Walsh, Oxford, Oxford University Press, 2006.

8. *** *Sfintele femei ale orientului sirian*, texte prezentate și traduse din limba siriacă de Sebastian P. Brock și Susan Ashbrook-Harvey, trad. Gheorghe Fedorovici, București, Edit. Sophia, 2005.

9. Simon Olarul, *Imne*:

EURINGER, Sebastian, „Die neun «Töpferlieder» des Simeon von Gêšr“, în *Oriens Christianus. Halbjahrshefte für die Kunde des christlichen Orients*, neue Serie, 3/1913, p. 221-235.

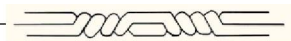
10. *Sogyatha mgabbyatha* [*Selected Dispute Poems*], edited by Sebastian Brock, Glane-Holland, 1982.

11. SOZOMÈNE, *Histoire Ecclésiastique*, Livre III, (Sources Chrétiennes 418), traduction par † André Jean Festugière, revue par Bernard Grillet, Paris, Éditions du Cerf, 1996.

12. TERTULIAN, *Apologeticul*, XXXIX:18, trad. Eliodor Constantinescu, revăzută de David Popescu, în PSB vol. 3, București, Edit. Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, 1981.

B. Dicționar, enciclopedii și manule

13. ASHBROOK-HARVEY, Susan/Hunter, David G. (eds.), *The Oxford Handbook of Early Christian Studies*, Oxford, Oxford University Press, 2008:

- McGUCKIN, John A. „Poetry and Hymnography (2): The Greek World”, p. 641-656.
- BROCK, Sebastian, „Poetry and Hymnography (3): Syriac”, p. 657-671.
14. BROCK, Sebastian et alii (eds.), *Gorgias Encyclopedic Dictionary of the Syriac Heritage*, Piscataway, Gorgias Press, 2011.
15. BRANIȘTE, Ene, *Liturgică generală*, Galați, Edit. Episcopiei Dunării de Jos, ³2002.
16. MCGUCKIN, John A. (ed.), *The Encyclopedia of Eastern Orthodox Christianity*, vol. I: A-M, Oxford, Wiley-Blackwell, 2011.
17. PAYNE-SMITH, J., *A Compendious Syriac Dictionary*, Oxford, Clarendon Pres, 1903.

C. Literatură secundară

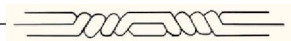
Monografii

18. APOSTOLACHE, Ioniță, *Întinericul luminos. Confluente și idei mistice la Părinții Orientali. Scrisorile lui Ioan Sabba, misticul sirian din Muntele Dalayatha*, Craiova, Edit. Mitropolia Olteniei, 2019.
19. BARSOUM, Ignatius Aphram I, *Mărgăritare risipite. O istorie a literaturii și științelor siriace*, trad. Ovidiu Tămaș, cuvânt înainte de Terezia Filip, Baia Mare, Edit. Proema, 2016.
20. BAUM, Wilhelm/WINKLER, Dietmar W., *Biserica Asiriană a Răsăritului. O scurtă introducere în istoria creștinismului siro-oriental*, trad. Andrei Macar, Iași, Doxologia, 2020.
21. BROCK, Sebastian, *Efrem Sirul. I: Ochiul luminos. Viziunea spirituală a lumii la Sfântul Efrem Sirul. II: Imnele despre Paradis*, trad. Mircea Ielciu și Ioan I. Ică jr., Sibiu, Edit. Deisis, 1998.
22. IDEM, *From Ephrem to Romanos. Interactions between Syriac and Greek in Late Antiquity*, Aldershot, Ashgate Variorum, 1999.
23. BUTTS, Aaron M./HEAL, Kristian S./KITCHEN, Robert A. (eds), *Narsai. Rethinking his Work and his World*, Tübingen, Mohr Siebeck, 2020.
24. BUTTS, Aaron M./HEAL, Kristian S./BROCK, Sebastian P., *Clavis to the Metrical Homilies of Narsai*, (Corpus Scriptorum Christianorum Orientalium 690, Subsidia 142), Leuven, Peeters, 2021.

-
25. DUVAL, Rubens, *La littérature syriaque*, Paris, Librairie Victor Lecoffre, 1900.
 26. HÖLSCHER, Gustav, *Syrische Verskunst*, Leipzig, 1932.
 27. MARTIN, J.-P., *De la métrique chez les Syriens*, Leipzig, 1879.
 28. POSSEKEL, Ute, *Evidence of Greek Philosophical Concepts in the Writings of Ephrem the Syrian*, (Corpus Scriptorum Christianorum Orientalium 580, Subsidia, 102), Leuven, Peeters, 1999.
 29. PRELIPCEAN, Alexandru, „Cuvinte, dă-mi cuvinte”. *De la viața „smeritului Roman” la teologia poetică a Melodului bizantin*, Sibiu, Edit. Astra Museum, 2017.
 30. SEGAL, Judah B., *Edessa: „The Blessed City”*, Oxford, Clarendon Press, 1970.
 31. TAMCKE, Martin, *Creștinii din Tur Abdin. O introducere în istoria Bisericii Ortodoxe Siriace*, trad. Dragoș Boicu, Sibiu, Edit. Andreiană, 2015.
 32. VINTILESCU, Petre, *Despre poezia imnografică din cărțile de ritual și cântarea bisericească*, Cluj Napoca, Edit. Renașterea, 2005.

Studii și articole

33. APOSTOLACHE, Ioniță, „Privire retrospectivă asupra aspectelor hriologice din teologia siriană” în *Mitropolia Olteniei*, 1-4/2012, p. 252-272.
34. IDEM, „Teologia siriană de la formare la afirmare”, în *Studia Universitatis Babeș-Bolyai. Theologia Orthodoxa*, 1/2014, p. 179-190.
35. IDEM, „Specificul apologetic al teologiei lui Iacob de Sarug în contextul teologiei siriene”, în *Revista Teologică*, 4/2015, p. 53-67.
36. BROCK, Sebastian/HOPKINS, Simon, „A Verse Homily on Abraham and Sarah in Egypt. Syriac Original with Early Arabic Translation”, în *Le Muséon*, 1-2/1992, p. 87-146.
37. BROCK, Sebastian, „Dramatic Dialogue Poems”, în H.J.W. DRIJVERS et alii (eds.), *IV Symposium Syriacum 1984. Literary Genres in Syriac Literature (Groningen – Oosterhesselen 10-12 September)*, (Orientalia Christiana Analecta 229), Roma, 1987, p. 135-147.
38. IDEM, „Syriac Dispute Poems: The Various Types”, în G.J. REININK/H.L.J. VANSTIPHOUT (eds), *Dispute Poems and Dialogues in the Ancient and Mediaeval Near East. Forms and*

- Types of Literary Debates in Semitic and Related Literatures*, (Orientalia Lovaniensia Analecta 42), Leuven, Peeters/Departement Oriëntalistiek, 1991, p. 109-119.
39. IDEM, „Syriac Liturgical Poetry – A Resource for Today”, în *The Harp. A Review of Syriac and Oriental Studies*, 8-9/1995-1996, p. 53-66.
40. IDEM, „Greek Words in Ephrem and Narasi: A Comparative Sampling”, în *Aram* 11-12/1999-2000, p. 439-449.
41. IDEM, „Școlile teologice de la Antiohia, Edessa și Nisibis”, trad. Andrei Macar, în *Teologie și viață*, 1-4/2016, p. 149-168.
42. IDEM, „Later Syriac Poetry”, în Daniel KING (ed.), *The Syriac World*, Londra, Routledge, 2019, p. 327-338.
43. CASSINGENA-TRÉVEDY, François, „L’Hymnographie syriaque”, în François CASSINGENA-TRÉVEDY/Izabela JURASZ (eds.), *Les liturgies syriaques*, (Études Syriaques 3), Paris, Geuthner, 2006.
44. DRIVERS, Han J.W., „Jews and Christians at Edessa” in *Journal of Jewish Studies*, 1/1985, p. 88–102.
45. IDEM, „Solomon as Teacher. Early Syriac Didactic Poetry”, în H.J.W. DRIVERS et alii (eds.), *IV Symposium Syriacum 1984. Literary Genres in Syriac Literature (Groningen – Oosterhesselen 10-12 September)*, (Orientalia Christiana Analecta 229), Roma, 1987, p. 123-134.
46. IDEM, „Body and Soul: a perennial problem”, în G.J. REININK/H.L.J. VANSTIPHOUT (eds), *Dispute Poems and Dialogues in the Ancient and Mediaeval Near East. Forms and Types of Literary Debates in Semitic and Related Literatures*, (Orientalia Lovaniensia Analecta 42), Leuven, Peeters/Departement Oriëntalistiek, 1991, p. 121-134.
47. IDEM, „Syrian Christianity and Judaism”, în Judith LIEU/John NORTH/Tessa RAJAK (eds.), *The Jews among Pagans and Christians in the Roman Empire*, Londra, Routledge, 1992, p. 124-146.
48. HALLEUX, André de, „Privire critică asupra operei efremiene”, anexă în Sebastian BROCK, *Efrem Sirul. I: Ochiul luminos. Viziunea spirituală a lumii la Sfântul Efrem Sirul. II: Imnele despre Paradis*, trad. Mircea Ielciu și Ioan I. Ică jr., Sibiu, Edit. Deisis, 1998, p. 261-274.

49. KIRSCHNER, Bruno, „Alfabetische Akrosticha in der syrischen Kirchenpoesie”, în *Oriens Christianus. Römische Halbjahrhefte für die Kunde des christlichen Orients*, 1-2/1906, p. 44-69.
50. ICA jr., Ioan I., „Sfântul Efreem, creștinismul siriac și cealaltă teologie”, studiu introductiv în Sebastian Brock, *Efreem Sirul. I: Ochiul luminos. Viziunea spirituală a lumii la Sfântul Efreem Sirul. II: Imnele despre Paradis*, trad. Mircea Ielciu și Ioan I. Ică jr., Sibiu, Edit. Deisis, 1998, p. 5-20.
51. IDEM, „O teologie poetică a misterului pascal”, studiu introductiv în Sfântul Efreem Sirianul, *Imnele Păresimilor, Azimelor, Răstignirii și Învierii*, trad. Ioan I. Ică jr., Sibiu, Edit. Deisis, 2010, p. 5-29.
52. MACAR, Andrei, „Structuri de învățământ religios în Edessa. Școala perșilor”, în *Studii Teologice*, 1/2015, p. 129-158.
53. MCVEY, Kathleen E., „Were the Earliest *Madrāṣē* Songs or Recitations?”, în G.J. REININK/A.C. KLUGKIST (eds), *After Bardaisan. Studies on Continuity and Change in Syriac Christianity in Honour of Professor Han J.W. Drijvers*, (Orientalia Lovaniensia Analecta 89), Leuven, Peeters/Departement Oosterse Studies, 1999, p. 185-199.
54. MÜNZ-MANOR, Ophir, „Hebrew and Syriac Liturgical Poetry. A Comparative Outlook”, în Aaron M. BUTTS/Simcha GROSS (eds), *Jews and Syriac Christians. Intersections across the First Millennium*, (Texts and Studies in Ancient Judaism 180), Tübingen, Mohr Siebeck, 2020, p. 231-253.
55. PANAIT, Ovidiu, „Note introductive pentru o contextualizare istorică și culturală a creștinismului siriac (II)”, în *Altarul Reîntregirii*, 2/2014, p. 125-144.
56. PETERSEN, William L., „The Dependence of Romanos the Melodist upon the Syriac Ephrem: Its Importance for the Origin of the Kontakion”, în *Vigiliae Christianae*, 2/1985, p. 171-187.
57. POSSEKEL, Ute, „Selbstverständnis und Bildungsauftrag der Schule von Nisibis”, în *Zeitschrift für Antikes Christentum*, 1/2015, p. 104-136.
58. IDEM, „The Emergence of Syriac Literature to AD 400”, in Daniel KING (ed.), *The Syriac World*, Londra, Routledge, 2019, p. 309-326.

59. PRELIPCEAN, Alexandru, „Sfântul Roman Melodul – imnograful desăvârșit al Ortodoxiei”, în *Studii Teologice*, 2/2011, p. 59-105.
60. ROUWHORST, Gerard, „Jewish Liturgical Traditions in Early Syriac Christianity”, în *Vigiliae Christianae*, 1/1997, p. 72-93.
61. RUSSELL, Paul S., „Nisibis as the background to the life of Ephrem the Syrian”, în: *Hugoye: Journal of Syriac Studies*, 2/2005, p. 179-235.

D. Surse web

62. BACONSCHI, Teodor „Ucenicii lui Evagrie”, în *Dilema veche*, nr. 879, 11-17 februarie 2021, disponibil la adresa <https://dilemaveche.ro/sectiune/din-polul-plus/articol/ucenicii-lui-evagrie> (accesat la 14.02.2021).
63. BROCK, Sebastian et alii (eds.), *Gorgias Encyclopedic Dictionary of the Syriac Heritage: Electronic Edition*, disponibil la adresa <https://gedsh.bethmardutho.org/index.html> (accesat la 04.03.2021).
64. EPHRĂM DER SYRER, *Carmina Nisibena*, 52: „Über den Teufel und den Tod“ (Bibliothek der Kirchenväter - ediție electronică), disponibilă la adresa <https://bkv.unifr.ch/works/193/versions/214/divisions/86585> (accesat la 26.02.2021).
65. GRIFFIN, Carl W., *Cyrillona: A Critical Study and Commentary*, teză de doctorat susținută la *The Catholic University of America*, Washington D.C., 2011, disponibilă la adresa <https://cuislandora.wrlc.org/islandora/object/etd%3A125> (accesată la 28.02.2021).